

ohľadu na to, aké sú ako jednotlivci, kvôli tomuto spoločnému vymedzujúcemu kritériu nemôžu úplne "uspiet" alebo splynúť. Až potom sa u mnohých z nich začala rozvíjať nová príslušnosť - "čierne sebaúdomenie". Keď sa to už stane, menšina sa dostáva do psychologickej separácie, keď "vonkajšie" sociálne záradenia sú zároveň skupinou "vnútorné" prijímane, vzájomne sa tak posilňujú.

Druhý prípad sa týka menšiny, ktorá už má tradíciu oddelenosti vďaka svojim kultúrnym, sociálnym a historickým odlišnostiam od ostatných. Presvedčenie, že "prekročenie" alebo opustenie skupiny nie je možné alebo je t'azké, môže byť výsledkom nielen obmedzení kladených zvonku, ale aj silného sociálneho tlaku vnútri menšiny. Toto hýva časté v pripade rôznych náboženských menšín, národných alebo etnických menšín, politických alebo ideologickej hnút.

Nakoniec sú aj také menšiny, ktoré, i keď sú si vedomé svojich kultúrnych, sociálnych, politických alebo historických rozdielov, chcú mať právo zanechať, podľa vlastného želania, niektoré alebo väčšinu z týchto rozdielov. Ak sa in tom nekladú trvalé prekážky, skôr či neskôr môžu tieto menšiny splynúť s obklopujúcim spoločenstvom dokonca aj vtedy, keď si zachovávajú niektoré zo svojich špecifických charakteristík. Ako príklad snáď možno uviesť Škótov žijúcich v Anglicku alebo katolíkov v Británii a USA. V takýchto prípadoch vnútorné aj vonkajšie psychologicke zábrane opustenia skupiny časom slabnú. Zoslobanie sociologickej kritériu sociálneho znevýhodnenia a diskriminácie je späť so slabnutím hlavnej psychologickej podmienky existencie menšiny: vnímanie jasných hraníc skupiny.

Celkom ináč je to vtedy, keď sa požiadavky menšiny splynú podľa vlastného želania stretávajú z rôznych dôvodov so silným sociálnym a psychologickým odporom zvonku. Ke tejto otázke sa vrátme, keď sa budeme zaoberať psychologickými strategiami menšín vhodnými na riešenie týchto problémov. Teraž stáči povedať, že konflikt medzi tlakom menšiny a prekážkami postaveným zvonku druhými môže dočasne vysvetliť nové vedomenie o príslušnosti, dať novú silu starým zväzkom a môže nakoniec viest k vzniku silných vnútorných zábran voči opusteniu skupiny.

Zhrime: rozlišili sme tri všeobecné skupiny podmienok, ktoré vedú k objaveniu sa alebo posilneniu vnútroskupinových zväzkov u členov menšín. V prvej z nich je spoločná identita priradená kategórii ľudu preto, že sú adresátni určitých postojov a prístupov "zvonku". V druhom prípade skupina už existuje v zmysle želania uchovať si svoju samostatnú identitu, čo je ďalej posilňované vzájomným pôsobením "vnútorných" a "vonkajších" postojov a formou sociálneho správania sú. V treťom prípade sa existujúca skupina môže želať odstrániť svoje odlišnosti a odlišenosť od iných mnohimi spôsobmi; ak keď je jej v tom zabránené, možno očakávať vznik novej a intenzívnej forme skupinovej identity.

Skupinovú identitu tvorenú zväzkami členov so skupinou možno z psychologickej hľadiska chápať ako zloženú z kognitívnych, hodnotiacich a emocionálnych zložiek. Kognitívnu zložku predstavuje uvedomenie si jednotlivcov, že sú členmi sociálnej skupiny, ktorá je zretele oddelená od ostatných skupín. V prípade typu menšín, ktoré nám tu ide, je - ako sme videli - rozhodujúce, aby toto uvedomenie bolo spojené s presvedčením, že nie je fahké - z rôznych dôvodov - vyliečiť sa z členstva v skupine a celkom sa v spoločnosti "stratiť". Hodnotiaca zložka je zložená z hodnotových významov späť s členstvom v menšine. U menšín, ktoré sú sociálne znevýhodnené alebo sú takto svojimi členmi vnímané, jehutne zohľadniť zložité vzájomné pôsobenie niekoľkých druhov podmienok. Jedna časť hodnotiacich úsudkov je výsledkom

zodnotenia sociálneho postavenia a podmienok menšiny v porovnaní s inými identifikovateľnými skupinami alebo celkove v rámci "väčšiny". Druhý typ hodnotení tvoria priznávacie alebo nepriaznivé úsudky o charakteristikách skupiny. Tretí typ súvisí so spôsobom, akým jednotlivec pocítiuje svoje členstvo v skupine. Teda prípravný úsudok o pozícii menšiny v spoločnosti celkove sa môže spájať u jednotlivca tak s pozitívnym ako aj negatívnym hodnotením charakteristik skupiny a vlastného členstva v nej. Najnedochodšia situácia je vtedy, keď sa všetky uvedené hodnotenia negatívne a opusťť skupinu nie je ľazké. Ak je však odchod zo skupiny ľazký alebo nemožný ako je to v pripade väčšiny menšín, o ktoré nám tu ide - možno očakávať vznik celého radu individuálnych postojov, reakcií, adaptácií a stratégii. O niektorých z tých, ktoré sú v spoločnosti najčastejšie a najdôležitejšie, budeme hovoriť v nasledujúcich častiach.

-Výsledné podoby rôzne poprepájaných hodnotení majú určité všeobecné charakteristiky. Ako sa pokúsim ukázať neskôr, ich psychologiccká história a možné vplyvy na konanie a postepe však môžu byť značne odlišné. Rozhodujúca podobnosť je často v emocionálnej zainteresovanosti na vlastnom členstve v menšine. Skupinovú "príslušnosť" alebo skupinovú "identitu" možno snáď najlepšie chápať ako všeobecné výrazy postihujúce prostredníctvom vztáhov medzi individuálnym uvedomením si členstva v skupine, ktorá je zretele odlišná od ostatných, rozmanitými hodnoteniami späť s týmto uvedomením a povahu a silou emocionálnej zainteresovanosti, ktorá vypĺňa z týchto hodnotení a ktorá ich späť ovplyvňuje.

IV. Od sociálnej stability k sociálnej zmene: psychologicke dôsledky príslušnosti k menštine

Dovoľte začať dvoma banálnymi všeobecne platnými tvrdeniami: žiadna sociálna skupina nie je zložená z jednotlivcov, ktorí by všetci rovnako reagovali na podmienky, v ktorých žijú; nijaká sociálna skupina nie je ostrovom - v tom istom zmysle ako "nijaky ľovek nie je ostrovom". Sociálna skupina môže ako taká existovať len preto, že je zasadéná do sociálneho systému zloženého z mnohých iných sociálnych skupín. Vzťahy - sociálne aj psychologicke - medzi menšinami a ostatnými skupinami spoločnosti sa sústavne menia v závislosti od meniacich sa sociálnych podmienok a od rozmanitosťi skupín, ktoré menšiny obklopujú. Každá sociálna skupina má tiež svoju vlastnú vnútornú štruktúru, v ktorej rozliční jednotlivci zaujímajú rozličné sociálne pozície. Rovnako v každej skupine existujú medzi jednotlivcami značné rozdiely používanymi alebo explicitne diktovanými väčšinou. Rastúca vzájomná závislosť viedla k stále širším mnohobojným ekonomickym a politickým štruktúram; jej výsledkom boli aj silné snahy o decentralizáciu prichádzajúcej od menších sociálnych celkov, ktoré si želajú zachovať svoje právo rozhodovať o sebe samých a udržať si svoju vlastnú "identitu".

Toto rastúce vedomie vzájomnej závislosti sa rozvíjalo zároveň s celosvetovo rozšírenou snahou o diferenciáciu vývolanú menšinami, ktoré sú často geograficky ako aj svojou kultúrnou a historickou rozmanitosťou navzájom veľmi vzdialé. Existuje však jeden dôležitý príklad spoločného pre mnohov z týchto hnúti: nové požiadavky menšín sú založené na ich práve rozhodnúť sa byť odlišnými (zachovať si svoju odlišnosť - oddelenosť) a definovať túto odlišnosť svojimi vlastnými slovami, a nie pojimami implicítne používanymi alebo explicitne diktovanými väčšinou. Rastúca vzájomná závislosť viedla k stále širším mnohobojným ekonomickym a politickým štruktúram; jej výsledkom boli aj silné snahy o decentralizáciu prichádzajúcej od menších sociálnych celkov, ktoré si želajú zachovať svoje právo rozhodovať o sebe samých a udržať si svoju vlastnú "identitu".

Toto smerovanie k odlišeniu sa často znamená, že tie skupiny ktoré sa sami vnímajú ako separátne a sociálne znevýhodnené odmietajú sociálni a politický status quo. Toto odmiatanie je výsledkom aj dôležitého psychologickeho vývoja. Ako tvrdí francúzska sociologička Colette Guillauminová (1972) v svojej vynikajúcej knihe o rasistických ideológiach, dôležitý rozpor medzi sociálnym menšinami a väčšinami je v tom, že "väčšina je forma odmiatia na menšinovú skupinu: jej existenciu si možno predstaviť len na základe nedostatku jasných, vymedzujúcich kritérií - na rozdiel od skupín, ktoré sú explicitne kategorizované a úzko definované. Alebo, inými slovami, členstvo vo väčšine je založené na možnosti poprieť, že ľovek patrí k menšine. Je chápame ako sloboda v definovaní seba samého, aká sloboda, ktorá nie je nikdy daná členom menšin, a ktorú si ani nie sú schopní dať sami" (s. 196).

Hoci je sporné, či túto charakteristiku možno aplikovať bez rozdielu na všetky sociálne menšty, Guillauminová významne prispevala k chápaniu sociálhopsychologickej aspektov v mnohých situáciách vztahu menšina - väčšina. Ako sme už videli, menšiny sú často definované na základe kritérií pochádzajúcich od väčsín a nimi rozbývaných. Sú odlišne určitými spôsobom, ktoré sú sociálne dôležité, ale sú odlišné od niečoho, čo samo osobe nepotrebuje byť jasne definované. Súčasný trend k odlišeniu sa predstavuje explicitne odmiatanie týchto jednostranných definícii. Je to pokus vytvoriť alebo zachovať také kritériá definície skupiny, ktoré nie sú námenne zvonku. Tieto nové vyuvíjajúce sa kritériá nie sú zložené z odchýlok od "normy", ale skôr odrážajú pokusy vytvoriť pre skupinu pozitívne hodnoteniu identitu, takže jej "výlučnosť" netvorí rôzne stigmgy zdanlivých menejcenosťi. S redefiniciami toho, kto a aký je tesne súvisi sociálne konanie. Neskôr sa vrátime k psychologickej "stratégiam" ktoré používajú menšinové skupiny na dosiahnutie nového sebaefinovania.

Tento silný, na celom svete rozšírený tlak dosiahnuť pozitívne odlišenie je jedným z krajných bodov sociálhopsychologickeho kontinua postojov menšín k svojmu postaveniu v širšom spoločenstve. Kontinua, ktoré sa pohybujú od úplného akceptovania k úplnému odmiataniu tohto postavenia. Nepochybne, väčšina minoritá je niekde v strede tohto kontinua, bližšie k jednému z jeho krajných bodov. Dôležité sú nasledujúce otázky: Aké sú psychologicke determinány a dôsledky akceptovania a odmiatania?

medziskupinových konfliktov. Príklady by boli zbytočné. Stačí otvoriť akékoľvek noviny a nájdeme príklady hlbokých a bežnych problémov presahujúcich geografické vzdialenosť kultúrnych rozdielov alebo rozdielov medzi ekonomickými a politickými systémami. Tieto problémy už nie sú, ako často bývali obmedzené hlavne na tajné schôdzke politikov a ich pochybní stratégie. Priamo nás ovplyvňujú, a sú ako také vnímané rastúcim počtom ľudi v stále väčšej časti sveta.

Toto rastúce vedomie vzájomnej závislosti sa rozvíjalo zároveň s celosvetovo rozšírenou snahou o diferenciáciu vývolanú menšinami, ktoré sú často geograficky ako aj svojou kultúrnou a historickou rozmanitosťou navzájom veľmi vzdialé. Existuje však jeden dôležitý príklad spoločného pre mnohov z týchto hnúti: nové požiadavky menšín sú založené na ich práve rozhodnúť sa byť odlišnými (zachovať si svoju odlišnosť - oddelenosť) a definovať túto odlišnosť svojimi vlastnými slovami, a nie pojimami implicítne používanymi alebo explicitne diktovanými väčšinou. Rastúca vzájomná závislosť viedla k stále širším mnohobojným ekonomickym a politickým štruktúram; jej výsledkom boli aj silné snahy o decentralizáciu prichádzajúcej od menších sociálnych celkov, ktoré si želajú zachovať svoje právo rozhodovať o sebe samých a udržať si svoju vlastnú "identitu".

Aké sú psychologické procesy prispievajúce a vedúce k prechodu od prijmania k odmietaniu?

(a) Prechod od akceptovania k odmietaniu

Začneťe drahou z uvedených otázok, pretože uvažujúc o nej môžeme začať hovoriť o niektorých aspektoch akceptovania a odmietania. Na problém vlastnej akceptácie svojej sociálnej a psychologickej menejecnosti je potrebné pozrieť sa najprv v rámci "objektívnych" sociálnych podmienok, ale analýzou týchto podmienok je práca pre sociológov, ekonómov, historikov a politológov. Presahuje teda rámec našho zájmu. Nikto však nepočtuje o tom, že primárnu podmienku zachovania status quo nervoznosti, formálnej či neformálnej, je nervóvo rozloženie moci - politickej, ekonomickej alebo vojenskej. Vnímanie systému nervoznosti ako stabilného alebo legitimného či súčasne stabilného aj legitimného súčasne predstavuje dve rozhodujúce psychologicke podmienky, ktoré umožňujú stabilizovať rozdelenie zdrojov.

Je dôležité upozorniť, že sa zameriavame skôr na *vnímanú* stabilitu alebo legitimitu vztahov prevládajúcich medzi skupinami, a nie na ich formálne a inštitucionálne charakteristiky alebo skutočnú fyzickú či ekonomickú moc. Zo sociálno-psychologickej hľadiska teda vnímaná stabilita systému medzi skupinovými vztahov sa skladá zo nedostatočnosti kognitívnych alternatív k existujúcej situácii. Čo sa týka menšínových skupín, platí, že v koncom bude "prijimanie" našho kontinua nie je *predstaviteľná* nádej na zmenu ak ide o podstatu a budúcnosť existujúcej menejecnosti. Aj keď niektorí výnimoční jednotlivci môžu byť schopní vylepšiť si svoje postavenie a spôsob života v rámci danej situácie, a dokonca môžu byť prijímani a rešpektovaní niektorými členmi väčšiny, toto nijako neovplyvní postavenie ich skupiny ako celku. V skutočnosti sa na takýchto jednotlivcov obe strany jednoznačne poszerajú ako na viac či menej prekvapujući výnimku zo všeobecného pravidla. Prelomenic niektorých bariér oddeľujúcich skupiny v takýchto prípadoch sa vyznačuje droma dôležitých charakteristikom: tito jednotlivci sú majoritou často stále považovaní za nejaké ukázkové exempláre sociálnej kategórie, ku ktorej pôvodne patrili; môžu alebo mohli by sa stať kýmkoľvek, neberie sa to ako zovšeobecnené až na ostatných, "typických" členov menšiny. Príklady takýchto nemenných postojov väčšiny napriek vynikajúcim výkonom niektorých príslušníkov menšiny siahajú do dávnej histórie. Môžeme ich nájsť u Sherwin-Whiteta (1967) v opisoch reakcií imperiálneho Ríma na vzburę Grékov a iných otrokov. Longinus, ktorý, ako Sherwin-White napisal, bol "prísnym a nefudskej zákonomadarcem", cítil, že "cudzineckú zberbu možno kontrolovať len strachom"; ale

"...lásavý Plinius známy římskym prístupom k svojim sluhom reagoval v súvislosti s vraždou Lucia Mareda presne tak ako Longinus. Tento muž sa vyznačoval výnimočnou brutalitou. Neprerušilo, keď naňho otroci v kúpeľi zautocili a nakoniec ho hodili do pece. Služobníctvo bolo náležite potrestané a Plinius, podobne ako Cassius, s tým súhlasil. Opis udalosti ukončil pozoruhodne iracionálnym výbuchom: 'Pozrite, akým nebezpečenstvám a útokom sme vystavení. Nemožno dýfať, že si svoju bezpečnosť zaistíme láskavosťou a zhovievavosťou. Zabijajú nás bez rozdielu iba zo zločinstvom.'" (s. 84).

Iný zaujímavý príklad, aj keď čiastočne fiktívny, uvádzaj William Styron v románe *The confessions of Nat Turner* (Priznanie Nata Turnera). Turner viedol "... jedenú týždňu a závažnú vzburu v histórii amerického čiernoškého otroctva". Mal vynikajúce osobnostné vlastnosti, ktoré spôsobili, že mal tesnejšie a istým

spôsobom rovnocennejšie vzťahy s niektorými členmi rodiny svojho pána, ako to bolo obvyklé. To však nijak neovplyvnilo všeobecné nazeranie na vzťah pán - otrok v tejto rodine.

Je teda veľmi nepravdepodobné, že vnímanie stability existujúcich vztahov medzi väčšinou a menšinou môže väčšine narušiť niekoľko výnimočných alebo výnimočne šťastných členov menšiny, ktorým sa poskytla príležitosť opustiť daný systém. Na to, aby sa spochybnilo akceptovanie niečoho, čo sa javí ako nevyhnutné je potrebné niečo iné. Konštrukcie "kognitívnych alternatív" na to, čo sa javí ako nemejného sociálnej realítu, však závisí od presvedčenia, prinajmenšom niekoľkých členov menšiny, že v štruktúre nepreniknuteľných sociálnych vrstiev sú nejaké viditeľné trhliny, a teda príslušné čas preťažiť s *ako skupinou*. Toto preťaženie sa ako skupina môže mať veľa podob vŕátane *nie výnimočnej* individuálnej sociálnej mobility posmeľovanej viditeľnými zmenami v systéme. K-týmto otázkam sa vrátime neskôr. Niet pochyb, že nárast masmédiálnej komunikácie v súčasnosti mimoriadne napomohol prenášať *pociťovanie možnosti* vzniku nových trhlin z jednej sociálnej situácie či miesta na iné, bez ohľadu na dôvody prvého objavenia sa viditeľných trhlin v ūbovovoľných príse stratifikovaných systémoch stále existujúcich v dnešnom svete. Toto je jeden zo spôsobov, ako už spomínaná rastúca vzájomná závislosť vedie aj k rastúcemu smerovaniu k odlišovaniu sa.

Vnímaná stálosť systému (t.j. absencia realistickej alternatívnej koncepcie sociálneho poriadku) predstavuje základ rozličných form akceptácie menšinového štatútu. Prinajmenšom rovnako dôležitá je aj *pociťovaná legitimnosť* existujúceho usporiadania. Daniel Bell (1977) v *The Fontana Dictionary of Modern Thought* (Slovník moderného myšlenia) definoval legitimitu ako "právoplatné vládnutie alebo vykonávanie moci založené na nejakom princípe spoločne prijatom vládcom aj ovládaným" (s. 491). V *Concise O.E.D.* (Stručný slovník oxfordskej angličtiny) je "legitimny" definovaný ako, zákonny, správny, obvyklý, logicky prípustný. V prípade, o ktorý nám tu ide, čiže o sociálny poriadok založený na jasných rozdieloch medzi väčšinou a "nižšou" menšinou, by vnímaná legitimita teda znamenala prijimanie (alebo súhlas Bellovými slovami) tejto diferenciácie, pretože je založená na istých principoch prijatých a prijímaných na oboch stranách. Toto pravdepodobne platilo pre niektoré sociálne delenia vo feudálnych spoločenstvách alebo v indickom kastovnom systéme v čase, keď boli ešte veľmi stabilné. Keď sa tento súhlas z akýchkoľvek dôvodov začína narúšať, je treba brať do úvahy interakciu troch form legitimity: "legitimita medzi skupinovým vztahom vnímaná nespojkou skupinou; legitimita tohto vztahu vnímaná ostatnými zainteresovanými skupinami a "objektívna" definícia (t.j. súbor pravidiel a predpovedí) legitimity, ak je niečo také možné" (Tajfel, 1976, s. 298).

Sotva sa dá pochybovať o tom, že nestabilný systém sociálnych rozdielov medzi väčšinou a menšinou je pravdepodobnejšie vnímaný ako nelegitimný než stabilný systém. A opäť, systém vnímaný ako nelegitimný obsahuje zárodky instability. Je to práve interakcia medzi vnímanou nestabilitou a nelegitimnosťou, ktorá sa pravdepodobne stáva silhou pohnútkou, preto menšina prestane prijímať status quo a začne ho odmietať. Je však možné, aspoň teoreticky, ale snáď aj za určitých konkrétnych okolností, že *pociťovaná nestabilita a nelegitimnosť* nemusia vždy nerozložiť pôsobiť spolu (pozri Turner a Brown, 1978), ak navyše plati, že - skôr či neškôr - jedna vyústi do druhej. Možno si napr. predstaviť, že určité sociálne alebo politické usporiadanie je tak silne menšinsky udržiavané, že sa zdá byť veľmi stabilné, ale v hľbkej pretrvávajúcej presvedčení o jeho nelegitimnosti. V televíznom programu vysielanom pri desiatom výročí invázie do Česko-

slovenska v roku 1968 sa jedného z českých exulantov opýtali, či verí v možnosť návratu nejakej podoby "Pražskej jari" ašpoň v dohľadnej budúcnosti. Jeho odpoveď bola negatívna. V tomto prípade, ako v prípade menšín, ktoré považujú systém za nelegitimnú ale extrémne stabilnú, vnímaná nelegitimnosť situácie nadáľ silne ovplyvňuje konanie, postoje, presvedčenia a vzázy, i keď v opozícii tomu, čo sa javí ako neotrasiteľné. Môže sa vyskytnúť aj opak: systém rozdielov ovplyvňujúci menšinu si môže zachovať, aspoň dočasne, svoju pociťovanú legitimitu dokonca aj vtedy, keď je považovaný za nestabilný. Máme dosť dôkazov zo "reálneho života" aj z experimentálnych sociálno-psychologickej studií (napr. Turner a Brown, 1978; Caddick, 1978; Commins a Lockwood, 1977), že systém vztahov medzi sociálnymi skupinami, ktorý je považovaný za nelegitimný, vedie k tomu, že znevýhodnená skupina odmietne status quo. Existujú však menej presvedčivé dôkazy, že by sa to isté stalo v systéme pociťovanom ako legitimnou alebo nestabilnou. Psychologickej významu vnímanej legitimnosti proti nelegitimnosti systému pri ovplyvňovaní konania potvrzuje (prinajmenšom v našej kultúre) veľmi veľký počet sociálno-psychologickej studií o interindividuálnej agresii. Hoci by sa mohlo zdáť absurdné porovnať odmietanie vlastného postavenia menšinou s "agresiou", dôkazy z týchto studií su dostatočne presvedčivé na to, aby sme ich považovali za relevantné pre mnohé makrosociálne situácie (blízko pozri Billig, 1976). Je však potrebné znova zdôrazniť, že teoretické oddeľovanie pociťovanej nestability a nelegitimnosti nemôže zájsť príliškoľvek, lebo striati kontakt so sociálnou realitou. Vnímaná nestabilita a nelegitimnosť veľmi často splyvajú. Bud už od začiatku, alebo preto, že každá z nich môže prispievať k takým zmenám v sociálnej situácii, ktoré spôsobia, že sa objaví druhá z nich. Potom, aké sme už naznačili, možno s istotou predpovedať, že menšina rýchlo predejde od prijimania svojho statusu a vlastnej "menejecnosti" k ich odmietaniu.

(b) Schémy prijmania

"Sociálna pozícia prináša so sebou určité prežívania, postoje a konania, ktoré nevyskytujúce sa u ľudu na iných úrovniach, ktoré ovplyvňujú sebahnodenie a celkový pohľad na život... Zdá sa teda vhodné a užitočné hovoriť o sociálnej osobnosti človeka; mysliac tým tú časť jeho prispôsobenia, ktorá je vytváraná spoločnosťou, v ktorej žije a pohybuje sa, a ktorá má do značnej miery spoločnosť so všetkými ostatnými osobami žijúcimi v rovnakých podmienkach. Sociálna osobnosť sa obvykle odlišuje od osobného temperamentu alebo psychologickej individuality, ktorá sa vyvíja pod vplyvom úplne iného súboru faktorov" (Warner, Junker a Adam, 1941, s. 25-27).

Tento opis "sociálnej osobnosti" spred skoro štyridsiatich rokov do značnej miery platí dodnes, hoci mnohí z nás by ľahko súhlasili s ostrym rozlišením medzi tým, čím prispieva spoločnosť a tým čo sa "vyvíja pod vplyvom úplne iného súboru faktorov".

Dnes skôr chápeme tieto dve rozdielne skupiny "individuálnych" a "sociálnych" faktorov ako takmer neoddeliteľne a vzájomne sa tesne ovplyvňujúce od počiatku života jednotlivca, jedny vytvárajú predpoklady na vývoj druhých, jedny tvoria alebo brzdia možnosti alebo obmedzenia určenej druhými (pozri napr. Bruner a Garton 1978). Tak ďak, L. Warner a jeho kolegovia správne zdôrazňovali dôležitosť tohto, "čo má človek v značnej miere spoločné so všetkými ostatnými osobami žijúcimi v tých istých podmienkach", pre jeho život.

Ludia, ktorí sú členmi menšiny, o akých tu hovoríme, majú spoločný zložitý psychologickej problém, ktorý možno najvšeobecnejšie opísť ako konflikt medzi uspokojivou sebarealizáciou

a jej obmedzeniami danými skutočnosťou, že patrí k menšine skupine. "Uspokojivá sebarealizácia" je beznádejne neurčitý, súhrnný pojem, ktorý môže znamenať tak veľa, až hrozí, že bude znamenať veľmi málo. Obmedzenie sa preto na jeden z dôležitých aspektov toho pojmu. Na základe každodennej skúsenosti aj veľkého množstva psychologickej studií môžeme predpokladať, že všeobecnou ľudskej charakteristikou je snaha dosiahnuť alebo zachovať si sebaúčtu a účtu druhých. Pre väčšinu z nás je dôležité mať a udržať si toľko pozitívnych predstav o sebe, koľko len dokážeme zozbierať. Žiť s opovrhnutia hľadom obrazom seba, či už pochádza zvlnutá alebo od iných, predstavuje važný psychologickej problém.

Sebaobraz osoby je v podstate založený na určitých porovnávaních a do značnej miery je zložený z výsledkov týchto porovnávaní. Tieto porovnávania sa môžu uberať rôznymi smernícami: očakávania, želania alebo nádeje človeka týkajúce sa jeho výkunu, aktuálneho či subjektívne odhadovaného; minulosť osoby vo vzťahu k súčasnosti; vlastných charakteristik (opäť objektívne zistiteľných alebo subjektívne posudených) vo vzťahu k charakteristikám druhých ľudí, s ktorým má zmysel porovnať sa (Festinger, 1954). Tieto interividuálne porovnávania môžu mať aj dôležitú časovú dimenziu v tom zmysle, že ich výsledky sa môžu meniť - priznivo alebo škodivo - vo vzťahu k sebe samému tak, ako sa v čase menia ľudia aj okolnosti. A nakoniec, existujú porovnávania založené na členstve v skupinách, ku ktorým človek patri, a to najmä vtedy, keď je toto členstvo veľmi dôležité a významné v živote jednotlivca. V tomto prípade ide potom o porovnávania s inými sociálnymi skupinami alebo ich jednotlivými členmi a výber objektov porovnávania je opäť určený ich významosťou, vhodnosťou alebo dôležitosťou pre život jednotlivca. Predtým sme uviedli, že "žiadna skupina nie je ostrov". Povedali sme to preto lebo mnohonasobne vzájomne závislé vzťahy medzi sociálnymi skupinami existujúce v zložitej spoločnosti,

"celkové charakteristiky skupiny, do ktorej jednotlivec patri (také ako jej stav, bohatstvo alebo moc, farba pleci alebo schopnosť dosiahnuť svoje ciele), nadobúdajú význam hlavne vo vzťahu k pociťovaným odlišnosťam od druhých skupin a od hodnoty pripisovanej týmto odlišnosťam. Napríklad ekonomickej deprivácií sa stáva dôležitou v sociálnych postojoch, zámeroch a konaní hlavne vede, keď ide o 'relatívnu depriváciu'; ľahký alebo stážený prístup k prostriedkom produkcie a spotrebely tovarov, k pôžitkom a priležitosťam sa stáva psychologickej významnej hlavne pri porovnávaní s inými skupinami; vymedzenie skupiny (národné, rasové alebo koľkovek inéj) nedáva zmysel ak sa v blízkosti nevyskytujú iné skupiny. Skupina sa stáva skupinou v tom zmysle, že je vnímaná ako vyznačujúca sa spoločnými charakteristikami alebo spoločným osudom, len preto, že naokolo sú iné skupiny" (Tajfel, 1978).

Hodnotovo nasýtené porovnávania s inými skupinami alebo ich jednotlivými členmi sa môžu stať dôležitým aspektom sebaobrazu osoby. Zvlášť vtedy, keď človek patrí k menšine, ktorá je považovaná za jasne oddelenú od ostatných (a explicitne alebo implicitne) v niečom dôležitom za "horšiu" ako oni. Predtým sme hovorili o určitých vzťahoch medzi "vonkajším" a "vnútorným" kritériami menšinového členstva. Ak nadáľ prevažujú vonkajšie kritériá a hodnotenia s nimi späť, a členstvo v menšine je na základe všeobecnej zhody vymedzené ako odchýlene sa od nejakej nešťastnej "normy" obsiahnutej, ako napísala Guilläuminová, v väčšine, problemy sa sebaobrazom a sebaúčtom budú pre členov menšiny nadáľ naliehať.

Veľké množstvo presvedčivých príkladov nachádzame v mnohých štúdiach javu známej ako "etnocentrismus". Tento pojem vo veľkom rozsahu použil William Graham Sumner v knihe *Folkways*

z roku 1906 a odvtedy sa rozšírilo jeho používanie v sociálnych vedách aj inde. Ako napísal:

"Etnocentrizmus je odborné pomenovanie pre také videnie vecí, kedy vlastná skupina, do ktorej jednotlivec patrí, je centrom všetkých a všetci sú zaradení a posudzované vo vzťahu k nej. Každá skupina si pestuje svoju hrdosť a pôchu, vyňať samu seba najviac, vyzdvihuje svoju vlastné božstvá a so súhruňom hľad na tých, ktorí do nej nepatria. Každá skupina považuje svoje vlastné zvyky za jedine správne, a keď zistí, že iné skupiny majú iné zvyky, tie vyzývajú ich oporuňovať. Na základe týchto odlišností sú odvzdavané hanlivé privlastky... Pre nás v tejto chvíli je najdôležitejšou fakt, že etnocentrizmus vedie ľudi k zveličovaniu a zosilňovaniu všetkého, čo je v ich zvykoch zvláštne a čo ich odlišuje od ostatných" (s. 12-13).

Tento "univerzálny syndróm etnocentrizmu" sa ukázal byť oveľa menej univerzálnym ako pred trištvrťom storočím predpokladal Sumner (novší prehľad niektorých dôkazov pozri LeVine, Campbell, 1972). Od čias Sumnera sa urobilo mnoho práce pokiaľ ide o formy, podmienky a vývoj etnocentrizmu. "Odlíšeniu sa od druhých", o ktorom vypovedá, možno porozumieť tak, že späťa dve hlavné funkcie, jednu pre skupinu ako celok a jednu pre jej jednotlivých členov. Vo vzťahu k skupine ako celku "posilňuje zvyky", t.j. prispieva k zachovávaniu skupiny ako zreteľnej sociálnej entity. Vo vzťahu k jednotlivým členom skupiny pozitívne hodnotené odlišnosti od druhých priaznivo prispievajú k ich sebaobrazu a zvyšujú ich sebaútiku. Ako som niekde napísal, znamená to povedať si: "Sme taki, aki sme, pretože oni nie sú taki, aki sme my."

Jedna z dôležitých výnimiek univerzálnej zovšeobecneniteľnosti etnocentrizmu bola zistená v postojoch členov menších voči sebe samým, svojej vlastnej skupine a iným skupinám, objavujúcej sa za určitých podmienok. Obvykle ide o podmienky, o ktorých sme hovorili už predtým: všeobecná zhoda v spoločnosti ak ide o podstatu charakteristik prísudzených menšine; menšina do určitej miery akceptuje tieto vymedzujúce kritériá odvodené z vonku; nedostatok dobre podložených alternatív, ktoré by boli založené na predstave, že súčasná situácia nie je legítimná ani nevhynutne trvalá; ľahký "prechod" zo značenej skupiny do inej; skutočnosť, že príklady úspešnej individuálnej sociálnej mobilitu mimo skupinu významne neovplyvňujú podstatu vytvorených vzťahov a rozdielov medzi menšinou a ostatnými. Toto sú však "maximálne" podmienky. Neskoršie uvidíme, že opak etnocentrizmu (t.j. znevažovanie seba samých a svojej skupiny členom menší) sa môže vyskytnúť aj v sociálnych podmienkach, ktoré predstavujú oveľa menej drastický sociálny odstup medzi menšinami a ostatnými. Sociálne rozdiely medzi skupinami, akej keď nadobúdajú celkom jemnú formu, ako uvidíme, sú odrážajú úzcasne citlivu v postoji ľudu, ktorí sú negatívne postihnutí.

Jedna z extrémnych formiem zvlnutornenia "vonkajšieho" pohľadu na seba členmi menší bola dobre opísaná význačným čierinym americkým psychológom Kennethom Clarkom (1965), ktorý napísal:

"Ludské bytosť, ktoré sú nútene žiť v podmienkach geta a ich denná skúsenosť im hovorí, že nikde v spoločnosti nie sú rešpektovaní a nedostáva sa im obvykľa dôstojnosti a zdôvodlosť ako druhým, začnú samozrejme pochybovať o svojej vlastnej hodnote. Keďže to, ako sa vidi a hodnoti, závisí u každej ľudskej bytosťi od jej nahromadených zážitkov s inými, deti, ktoré sú sústavne odmietané, sa pochopiteľne začnú pýtať a pochybovať, či sú oni, ich rodina a skupina naozaj nezaužíva väč účty od súčasnej spoločnosti, ako sa im dosťavia. Tieto pochybnosti sa stávajú zárodkami zhubnej nenávisťi k seba a skupine, černošského komplexu a vysilujúcich predstavov voči sebe samým... Černosi nadobudli vieri v svoju vlastnú menšecennosť" (podľa Milner, 1975, s.100).

Toto presvedčenie o vlastnej menšecennosti je, podľa Clarka, zložitá a dôležitá otázka; nie menej dôležité je však zodpovedať na otázku, prečo existujú mnohé a významné výnimky a za akých podmienok sa pocit menšecennosti stráca. K tomuto sa vrátme v nasledujúcej časti textu týkajúcej sa menšínových "schém odmietania". Zatiaľ sa musíme blížiť pozriť na akceptovanie menšecennosti a jeho vplyv na životy tých, ktorí ním trpia. Bezpochyby sa to týka len tých sociálnych situácií, v ktorých rozpoznanie príslušníka menšiny ako takého je okamžité a ne-pochybne (ako v prípade farby pleťi), alebo v ktorých je veľmi veľká časť menšiny de iure alebo de facto držaná v gete. Napríklad "židovský schabenanavisti" je dávno známy (Karl Marx bol jednou z jej známejších obetí) a významne prispeval Jean-Paul Sartrovým *Reflections on the Jewish question* (Uváhy o Židovskej otázke), prvýkrát načerpaným v roku 1944, keď ťok z nacistických masových vrážd ešte stále ochromoval svedomie sveta. Sartrove reflexie o schabenanavisti sa veľmi neodlišujú od Clarkových

"To nie je človek, ale Žid, ktorého sa snažia Židia introspekciou spozať v sebe samých; a chce ho poznáť tak, aby ho mohli odmietnuť"... Tako možno vysvetliť zvláštny druh židovskej ironie, ktorá je najčastejšie používaná voči Židom samotným, a ktorá je neustávajúcou pokusom hľadať na seba zvonku. Žid uvedomujúci si, že je pozorovaný, prijíma to a snaží sa na seba pozerat očami druhých. Táto objektívita uplatňovaná voči sebe predstavuje ešte ďalšiu záľudnosť "neautentikosti": zatiaľ čo uvažuje o sebe s objektívom niekoho iného, cíti sa vskutku odlišený od seba, stáva sa niekym iným, iba svedkom" (s. 117-118).

Tento proces začína od ranného detstva a dôkazy o ňom prihádzajú z rôznych krajín a rôznych kultúr (vynikajúci prehľad Clarkovi (1939) prvý z dlhého radu štúdií prinášajúcich dôkazy o tom, že čierne deti v USA trpia väzonymi problémami s identitou, identifikáciou a skupinovou preferenciou už vo veku šest - sedem rokov, či dokonca skôr. Metódy použité Clarkovcami a v mnohých ďalších štúdiach boli založené na tom, že dieťaťa predložili "rozmazané bábiky alebo obrázky predstavujúce rozličné rasové skupiny vyskytujúce sa v jeho okoli". Potom kládli detom množstvo otázok: ktoré z bábik sa najviac podobajú, ktorý by si vybral za priateľa, na hranie, s ktorou by chcel chodiť do školy atď. Zistilo sa, že menšinové deti (napr. černosi v Amerike, Mauri na Novom Zélande, deti rôznych "farebných" menšíň v Británii) sa niekedy chybne identifikovali (t.j. povedali, že sa "viac podobajú" bielemu ako čiernym bábkom), a že väčšina z nich "uprednostnila" v rôznych skúškach biele bábiky pred ostatnými. O platnosti prvého z týchto zistení - pokiaľ ide o chybnu iden-tifikáciu vlastného skupinového ľefenstva dieťaťom - vznikli pochybnosti z metodologických dôvodov. Existujú však závažné dôkazy pochádzajúce z viacerých krajín vrátane Británie, ktoré podporujú zistenia o značnej "mimoskupinovej preferencii" u menšinových detí vo veku šest až jedenásť rokov a niekedy aj oveľa starších. Dokonca aj v štúdiu, ktorí s deťmi ázijského pôvodu boli v Glasgow Jahoda s kolegami (1972) všemožne sa snažia zabrániť vplyvu nekontrolovaných premenných vedúcich k artefaktom - napríklad toho, že experimentátor je príslušníkom desaťročné deti posúvali svoje preferencie smerom k väčšine. Túto štúdiu uvádzame preto, lebo prezentuje pravdepodobne minimálny účinok členstva v menšinovej skupine v porovnaní s ostatnými.

V rozsiahlej štúdiu uskutočnenej v Anglicku Milner potvrdil a rozšíril mnohé z predchádzajúcich zistení (z Ameriky aj od iniek) o vývoji tohto "uprednostňovania mimo vlastnú skupinu" u detí z rasových menšíň (blízšie pozri v 4. kapitole). V sérii štúdií na maurských deťoch a deťoch európskeho pôvodu (Pakeha) na Novom Zélande, ktoré v priebehu desiatich rokov uskutočnil

Graham Vaughan, sa u maorijských detí objavili podobné schémy mimoskupinového uprednostňovania (napr. Vaughan, 1978a). Ako zhrnul Milner, Vaughanov výskum ukázal, že maorijské deti zvýhodňovali deti inej rasy pri pripisovaní žiaducích a nežiaducích vlastností, uprednostňovali obrázky osôb druhej rasy pri výbere karnevalov, pri výbere bábiky "na domov" tiež dali prednosť bábke v sociálnom prostredí maorijských detí mimoriadny vplyv na redukciu ponižovania svojej vlastnej etnickej skupiny v odsvetlach na testovacie otázky (Vaughan, 1978b). Podobný výsledok, ktorý možno tiež pripisať zmenám v sociálnych podmienkach, zistil Morland (1969), ktorý porovnával čínske deti v Hongkongu s americkými čiernymi a bielemi detmi. Hongkong je podľa Morlanda "mnohorasové prostredie, v ktorom nie je žiadna rasa jasne dominantná". Zistil, že uprednostňovanie vlastnej skupiny sa prejavilo u 82% bielych americkej deti, u 65% Číňanov z Hongkongu a len u 28% čiernych Američanov.

Je, prírodené, ľahko určiť priamu súvislost medzi týmto ranným odmietaním svojej vlastnej skupiny u detí a jeho dôsledkami na ich neskoršiu vývinu a správanie sa. "Longitudinálne" štúdie tohto problému, ktoré by mohli sledovať vývin určitých jednotlivcov po mnohých rokoch, je veľmi tušit až našim domnením môže pomôcť to, čo vieme o zhubných vývojoch "schabenanávisti" na niektorých dospelých členov menšín opísaných Clarkom a Sartrom. Odcudzenie od širšej spoločnosti je často výsledkom takých sociálnych podmienok ako chudoba, nezamestnanosť, rozpad rodiny, preťudnosť atď., ale hľadanie nejakých možností na znovuúsikanie sebaústky môže byť tiež faktorom prispievajúcim k "deviantnému" sociálnemu správaniu sa. Opustenie systému noriem, hodnôt, predpisov a konania širšieho spoločenstva a vytvorenie skupín, ktoré majú svoje vlastné hodnoty odlišné od tých všeobecne schvaľovaných, je jeden z možných výsledkov (v žiadnom prípade neobmedzený len na menšíny) toho, čo sa teraz módne nazýva "hladanie identity". Vzdat sa systému noriem je paradoxne späť s tým, že menšina najprv prijme obraz o sebe, ktorý jej spoločnosť vnučuje, potom ho však môže naopak odmietnať prostredkami, ktoré sú v lepšom prípade neučinné vo vzťahu k zmene sociálnej situácie a v horšom prípade posilňujú existujúce stereotypy a rozdelenia.

Tento spôsob aktívneho úniku pospolitosťi vzájomnej úcty predstavuje jeden z prechodov medzi prijímaním a odmietaním, o ktorých sme hovorili ako o dvoch extrémoch kontinua správania sa a postojov menšíň. Teraz sa musíme vrátiť a opísať niektoré iné formy a podmienky prijímania "menšecennosti". Vaughanova práca o vplyve sociálnych zmien na sebaobraz maorijských detí a Morlandova porovnávania detí z rôznych sociálnych prostredí významne poukazujú na vysokú citlivosť menšinových detí týkajúcu sa zmen v prevládajúcich sociálnych obrazoch o ich skupinách. Existujú však určité dôkazy, že táto citlivosť siahá ďalej a rozširuje sa na situácie, v ktorých členovia menšíň nic sú očakávali ani zdaleka tak zreteľne ako v štúdiach o rasových skupinách v Británii, USA, Hongkongu alebo na Novom Zélande. Predovšetkým, musíme mať na pamäti, že v súčasnosti je podstatná väčšina izraelských Židov "orientálneho" pôvodu, a teda fyzionomia na fotografiach nemohla byť deťom v žiadnom prípade cudzia.

Uprednostňovanie ľudu jednej etnickej kategórie pred inými, ktoré sa prejavilo v oboch skupinách detí, predstavuje pozoruhodný príklad toho, že menšina prijíma svoj status a obraz, ktorý sa o nej v spoločnosti vytvoril. Napäťe medzi uvedenými dvoma skupinami v Izraeli nie je určite také vyhrotené, ako v niektorých iných krajinách, v ktorých sa tiež skúmalo, pretože deti menšíovej skupiny uprednostňujú "nie vlastnú skupinu". Navyše, "orientálne" deti preukázali vysokú citlivosť na sociálne situácie, ktoré vytvárajú tieň napäťia.

Skrýté vplyvy sociálnej alebo politickej situácie na postoje detí k vlastnej a ostatným skupinám môžu siaháť ešte ďalej. Škôtov, ktorí žijú v Anglicku, ľahko možno považovať za "menšinu" v tom zmysle slova, akom ho používame v tejto rozprave, hoci mnohí z nich udržiavajú svoje škótske pribuzenské vzávky a pestujú tradičné aspekty svojej škótskej identity. Škóti žijúci v Škótsku sú ešte menej "menšinou". Na druhej strane, určite existujú nejakí Škóti, ktorí cítia, že ako národná skupina majú v rámci súčasného kontextu Spojeného kráľovstva množstvo ľahkostí, ktoré treba odstrániť. Tieto ľahkosti sice nemožno dávať do súvislosti s nejakou zjavou diskrimináciou alebo predusudkami voči Škótom, ktorí sú rozhodli žiť v Anglicku, avšak v kultúre týchto dvoch národov existuje tradícia historických rozdielov medzi náromi, ktorá uprednostňuje Angličanov. Táto tradícia sa odrazila, trochu nečakávaným spôsobom, v spominaných štúdiach národných postojov detí. Vyskytla sa tu jedna zvláštna výnimka oproti všeobecnym zisteniam z viacerých krajín, že deti "uprednostňujú" tie fotografie, ktoré priradujú k svojmu vlastnému národu, alebo že priradujú k vlastnému národu tie, ktoré "uprednostňujú". Keď škótske deti v Glasgow trieli fotografie na "Škótov" a "Neškótov", nezapláli do tejto všeobecnej schémy: neukázali sa, že by sa viac "páčili" fotografie priradené "Škótom". Napadlo nám, či deti trieliat fotografie nerozlišovali skôr medzi "Škótom a Angličanom, než medzi Škótom a nejakým nedefinovaným neškótskym cudzincom. Na ovocenie tejto možnosti sme urobili ešte tri štúdie. Ďalšia skupina detí z Glasgow mala roztriediť tieto fotografie na "Škótov" a "Angličanov", iná skupina z Glasgow ich trielia na "Britov" a "Nebritov", a skupina anglických detí z Oxfordu ich tiež kategorizovala na "Škótov" a "Angličanov". Výsledky boli jednoznačné: v Glasgow uprednostňovali deti fotografie "Britov" pred "Nebritmi", v Oxfordze fotografie "Angličanov" pred "Škótmi" a v Glasgow sa neprevádzalo nikaké uprednostňovanie "Škótov" pred "Angličanmi". V skutočnosti tu boli dokonca isté náznaky preferencie v opačnom smere (Tajfel et al., 1972).

Tieto štúdie sú viac ako desať rokov staré a je celkom možné, že ak by sa zapokovali dnes, ked' niektoré z postojov v Škótsku odrazili celosvetový vzostup etnickej a národných príslušností, ich výsledky by boli značne odlišné. Ale to teraz nejde. Či ľepšie povedané - ak by sa tieto výsledky nepotvrdili - bol by to pravdepodobne ďalší príspevok k existujúcim dôkazom o tom, že sociálne a kultúrne vplyvy späť so zmenami vztahov medzi skupinami ľudí majú priamy a presný dopad na vnímavosť detí.

Pokiaľ ide o škótsko-anglické vzťahy existujú určité dôkazy, že tieto vztahy existovali nielen u detí, ale aj u dospelých, či presnejšie, že také boli približne v tom čase, ked' sa študovali Škótske a anglické deti. Približne pred dvadsaťimi rokmi Lambert a jeho kolegovia (1960) z McGillovej univerzity v Montréale využili skutočnosť, že jeden z hlavných rozdielov medzi najväčšou etnickej menšinou v Kanade - frankofónou populáciou Quebecu - a väčšinou bol v rozdielnom jazyku. V svojich výskumoch vymysleli metód, ktorá sa stala znáomou ako "matched-guise technique" (technika zodpovedajúcej masky). Požiadali niekoľko dvojjazyčných francúzsko-anglických hlásateľov, aby v oboch jazykoch prečítali tú istú "neutrálnu" krátku ukážku prózy. Zážnamy všetkých čítaní potom prehrali skupinám po francúzsky a po anglicky hororiacim Kanadánom, ktorí povedali, že každú z ukážok číta iná osoba. Výskum uviedol ako súčasť práce týkajúcej sa spôsobov, akými ľudia len na základe hlasu odhadujú osobnosťné charakteristiky iných. Tako bolo možné získať naraz dve zaujímavé skupiny údajov. Po prvej, dalo sa zistíť, či boli nejaké rozdiely v posudzovaní tej istej osoby, keď hovorila po francúzsky alebo po anglicky. Po druhé, metóda umožnila priame

porovnanie týchto rozdielov medzi skupinami frankofónnych a anglofónnych "posudzovateľov".

Výsledky úvodných štúdií, zapokovaných nickol'kokrát v neskôr rokoch, sú nesporne zaujímavé predovšetkým z hľadiska toho, aké menšina prijíma "sociálny obraz" o sebe samej. Anglická skupina považovala anglické hlasu za nadradené francúzskym hlasom v siedmich črtach z celkovo posudzovaných štúmásť črt. Boli to: výška, dobrý vzhľad, inteligencia, spolahlivosť, láska, vost, ctižiadostivosť a charakter. Len v zmysle pre humor považovali Francúzov za lepších ako Angličanov. Francúzska skupina považovala anglické hlasu za nadradené v desiatich črtach zo štúmásť. Popri výške, dobrom vzhľade, inteligencii, spolahlivosti, ctižiadostivosťi a charaktere hodnotili anglické hlasu priznavejšie, čo sa týka vodcovstva, sebaobvety, spoločenskosti a prijemnosti. Francúzske hlasu považovali za lepší len v nábožnosti a láskavosti. Podrobnosti posudkov nás sú pravdepodobne veľmi dôležité, a nie je - podobne ako v prípade glasgowskych detí - pravdepodobné, že by sa dnes, pri súčasnej úrovni quebecského separatizmu, potvrdili. Dôležitá je však všeobecná schéma, keďže ukázala, že sociálny obraz menšiny predstavujúci v päťdesiatich rokoch sa prenáša aj do hodnotenia osobných charakteristik svojich druhov. Veľmi podobné výsledky priniesli nasledujúce štúdie s tou istou metódou, u ktorých však namiesto rozdielnych jazykov boli použité vyrazne rozdiely v prizvuku.

Tak to bolo napr. u skupín Židov v USA aj vo výskume Cheynea z roku 1970 v Británii, ktorý v svojich nahrávkach použil škótsky a anglický prizvuk. Je rovnako zaujímavé poznámenie, že podobné výskumu uskutočnené pred niekoľkými rokmi v Tel Avive a Jaffe medzi arabskými a židovskými stredoškolákm priniesli úplne odlišné výsledky: každá skupina stabilne hodnotila samú seba vyššie ako druhu.

Bolo by však chybou prečíňovať význam všetkých týchto zistení, či už sa týkali detí alebo dospelých ako ukazovateľov vážnych problémov osobnej identity u členov menšin. Spoločne týmto štúdiu je, že členovia menšín posudzujú vlastnú skupinu vo vnútrenom kontexte priamoho a explicitného porovnávania s väčšinou. Ako sme videli, existuje jednoznačný dôkaz, že za takých podmienok sa nepriznávajú sebaobraz zvlnutiu. Nie všetky "prirodzené" sociálne situácie však zahrňajú potrebu alebo požiadavku medzikupinového porovnávania a predstava človeka o sebe je prinajmenšom rovnako (a pravdepodobne oveľa viac) závislá od neustálej a každodennej interakcie s jednotlivcami z tej istej sociálnej skupiny. V prípade, že táto skupina má svoje vlastné silne integrované normy, tradície, hodnoty a funkcie, centrálnym bodom identity jednotlivca sa všobec nemusí stať "negatívny" sebaobraz vyvolaný porovnávaním s inými skupinami. Tak sa dá vysvetliť, prečo môže ľovek zostať šťastný a spokojný v ge, pokiaľ sa toto ge sociálne nerozloží. Výborným príkladom toho sú židovské "fleidly", ktoré na prelome tohto storočia žili svoje izolované životy v Rusku a inde vo východnej Európe. Vnútorné normy a kultúrne predpisy týchto malých komunit spolu s ich ohromnou silou pri ovplyvňovaní životov svojich členov sa odrazili a sú krásne podané v krátkych príbehoch Solema Alechema a iných spisovateľov tohto obdobia. "Deviantné" skupiny, o ktorých sme hovorili, môžu slúžiť ako ďalší - súčasný príklad toho, že sú schopné vytvoriť mini-kultúru, ktorá je dosť silná na to, aby chránila sebaúzor svojich členov pred chladným vetrom predusudkov vejúcim zvonku.

Ostáva ale pravdou, že táto vnútromenšinová ochrana vlastnej sebaúzory je v podstate len druhou stránkou toho, že menšina prijíma status quo. Je to, ako sme už povedali, forma úniku zo spoločnosti ako celku, krehko udržiavaná a ľahko ziskaná rovno-

porovnanie týchto rozdielov medzi skupinami frankofónnych a anglofónnych "posudzovateľov".

váha, ktorú možno ľahko zničiť. Komunita (alebo deviantná skupina) v takejto situácii musí zariadiť, aby bola skutočne pevne izolovaná od vonkajšieho sveta pokiaľ ide o tie aspekty života, ktoré sú pre ňu naozaj závažné. A opäť, tie naozaj závažné aspekty jej života majú byť koniec koncov vyberané tak, aby boli bezpečne uchranené pred porovnávaním s inými ľuďmi, ktorí sú prirodene odlišní, a teda v istom zmysle nevýznamní. Otázka znie: ako dlho môžu zostať nevýznamní, a súčasne zachovať ľahko nadobudnutú sociálnu a psychologickú izoláciu? Keď to tak nemôže byť, opäť vystúpia do popredia praktické dôsledky porovnávacího (a negatívneho) sebaobrazu. Americký psychológ Irwin Katz ubril veľký kus práce pokiaľ ide o školský výkon čiernych žiakov v segregovaných a zmicených škôlach. Niektoré z jeho prvých záverov opierajúci sa o práce zo šestdesiatych rokov možno už dnes revidovať. To však neuberá na ich významné pri odokrytí toho, čo sa deje v situáciách medzikupinového kontaktu a porovnávania, keď sa porovnáva na základe kritérií všeobecne prijímaných v spoločnosti. Niekoľko príkladov: "...ak čiernošké deti nadobudnú pocity menejencnosti už mimò školy, tak ako nováčikovia prichádzajúci z menšinovej skupiny do integrovanej triedy nebudú pravdepodobne očakávať svoju vysokú úspešnosť"; v dôsledku čoho ich motivácia výkonu bude nízka". Alebo: "Experimenty autora a jeho spolupracovníkov s čiernoškými chlapcami ukázali, že v pracovných tímech zložených z čiernoškých a bielych študentov rovnakých intelektuálnych schopností sú čiernoši pasívne poslušní, svoj vlastný výkon hodnotia ako horší, ak keď taký nie je, a vyjadrujú menči uspokojenia zo skupinovej práce ako ich bieli druhov." Alebo opäť: "U čiernoškých študentov z Floridy sa zistilo, že podali lepší výkon vo verbalných testoch, keď očakávali, že budú porovnávaní s čiernoškými rovesníkmi, než keď očakávali porovnávanie s bielymi rovesníkmi, a to v súlade s predpokladom, že subjektívna pravdepodobnosť úspechu je nižšia, keď sa očakáva porovnávanie s bielymi" (Katz, 1968, s. 283-284).

Porovnávania týchto dvoch skupín detí v Milnerovej práci ukázali, že "hoci ázijské aj indické deti rovnako reprodukujú hodnotenia svojich bielych skupín, nepríjemajú pre seba rovnako ich dôsledky... poškodzujúci osobnú identitu možno ľahšie vnutiť ázijským deťom. Ako keby sa ten istý tlak jednoducho stretol s väčším odporom" (s. 138).

A tu je problém. Ako dlho sa môže uchovať tento čiastočný odpor u nasledujúcich generácií? Kultúrnym tlakom z obklopujúcej spoločnosti na zmeneň kultúrnej samostatnosti sa stáva silnejsím. Ázijskí menšiny v tejto krajine, alebo akékoľvek menšiny kdekoľvek, ktoré žijú určitým spôsobom na pol ceste, ako sme predtým hovorili, majú k dispozícii obmedzený počet psychologickej riešení problémov s vlastnou sebaúzoutou a dôstojnosťou. Niektoré z týchto riešení nie sú, aspoň nateraz a v dohľadnej budúcnosti, jednoducho realistické. Prvý je úplna asimilácia, splynutie s obklopujúcim spoločnosťou. Toto nie je možné, kým ostatnú zaujaté postejo a podstata diskriminácia také, aké sú. Ďruhé je kultúrna a psychologická izolácia od ostatných. To opäť nie je možné prinajmenšom z dvoch dôvodov. Jednak nemožno očakávať, že nové generácie zostanú imúnne voči rastúcim tlakom obklopujúcich kultúrnych hodnôt a sociálnych vplyvov. Na druhej strane nie je možné ani želateľné z hľadiska ekonomických a sociálnych potrieb každodenného života uniknúť zo sieťe zväzkov s vonkajšou spoločnosťou, z jej systému stereotypných obrazov. Teda v uvedenej analýze "psychologickej" riešenia musia predchádzať sociálnym a ekonomickým zmenám. Menšinové skupiny nemôžu reagovať na vonkajšie predstavy vytvorením svojich vlastných "protipredstáv", ktoré by sa vznášali v sociálnom vakuu. Musia sa opierať o sociálne zmeny, od ktorých možno odvodiť nové psychologicke riešenia. Niektoré zo "schém odmiatania", o ktorých budeme ďalej hovoriť, sa vzťahujú k tejto otázke.

(c) Schémy odmiatania

Väčšina z doterajšej diskusie sa sústredila na to, ako vplýva psychologický status menšín na uvažovanie o osobnej hodnote a dôstojnosti, na sebaobraz a sebaúzor svojich jednotlivých členov. Ako sme videli, tieto vplyvy zväčša zreteľne pôsobia v situáciach vyzvolávajúcich priame porovnávanie medzi členmi menšiny a väčšiny. Nikto nepochybuje, že sa úplne nestratia ani v psychologickej "bezpečnejšich" sociálnych interakciach v rámci menšiny samotnej a jej odlišných kultúrnych predpisov.

Základný význam, ktorý prispúdzaeme pozitívnemu sebaobrazu, resp. jeho narušeniu zvodzovujeme tým, že *sociálne porovnávania* sú rozhodujúce pre vývinu nášho obrazu o sebe. Vo vztahoch medzi menšinami a väčšinami (alebo medzi akýmkoľvek odlišnými sociálnymi skupinami) k tomuto obrazu sa vyskytuje súčasné sociálne a kultúrne väzby prežívajúce v skupine poskytujúce *určitú* mieru ochrany. Dobrým príkladom je výskum Davida Milnera v Anglicku, ktorý porovnával negatívne sebaobrazy detí zo Západnej Indie a ázijských detí. Rozdiely v kultúrom základe a tomu zodpovedajúce začiatčne postejo voči hostiteľskej spoločnosti opisuje takto:

"Zdalo sa pravdepodobné, že britský prvok v kultúre Západnej Indie a "biela zaujatost" v rasovom rebríčku západnoindickej spoločnosti budú zosilňovať orientáciu a pozitívne cítenie týchto deťí voči

sa to môže náčas stať jednou z najdôležitejších stránok tohto obrazu. To je jeden z dôvodov, prečo porovnávania v takýchto situáciach vyhývajú často späť so silnými emociami. Dokonca aj spočiatku emocionálne neutrálnie rozdiely medzi skupinami môžu potom nadobudnúť veľký hodnotiaci význam a silný emocionálny náboj. Toto často platí pre nacionalizmus. Do tohto "vriaceho kotla" možno prihodiť skoro všetko: rozdiely medzi "jazykmi, krajinami, vlastkami, hymnami, poštovými známkami, futbalovými tímami... všetky tieto odlišnosti nadobudajú emocionálny význam, pretože sa vzťahujú k najvyššej hodnote" (Tajfel, 1974, s.75). Dôležitosť týchto medzikupinových porovnávaní je dobré doložená aj veľkým počtom industriálnych konfliktov, ktoré sa týkajú odlišností. Ako v zúfalstve vykrikol Elliot Jaques v liste do *The Times* (29. 10. 1974): "Či nie je všetkým jasné, že v súčasnej vlnie diskusii ide len o relativnosti, o nič iné ako o relatívne rozdiely?" V laboratórnych experimentoch sme zistili (Tajfel, 1970), že často bolo dôležitejšie vytvorenie rozdielu medzi dvoma skupinami v prospech vlastnej skupiny (v porovnaní so spolužiakmi, s ktorými pracovali), ako absolútna veľkosť peňažnej odmeny, ktorú mohli získať. Na základe výsledkov týchto štúdií Brown (1978) zistil podobné spôsoby reagovania vo výskume odborových predávok vo veľkej továrni, ktorí patria k rôznym odborovým zväzom. Ako vieme z každodennej skúsenosti a z mnohých sociologických a psychologických štúdií, "relativná deprivácia" môže byť do istej miery dôležitejším determinantom postojov a sociálneho správania sa než "absolutná" úroveň deprivácie (bližšie pozri Runciman, 1972; Tajfel, 1978).

Ako sme videli v predchádzajúcej časti, "porovnávajúci" seba-objaz členov menšín je často ponúkajúci. Otázka je, čo s tým možno urobiť. Vôbec tu nejde o "teoretickú" alebo "akademickú" otázkou. Epstein (1978) nedávno napísal v predstove svojej knihy *Ethos and Identity* (Étos a identita):

"...Sánsa pýtam, ako si také skupiny zabezpečujú, že vôbec ako skupiny pociťujú a prečo sa tak cieľavode snažia udržať si pocit skupinovej identity. Zároveň si jasne uviedomujem, že ak som ziskal určitý pohľad na takúto situáciu, bolo to preto, že sa dotkli nejakej citlivej struny, ktorá rozoznenie moju vlastnú etnickú skúsenosť Žida v diaspoze. Rozmyšľajúc o tom všetkom, presvedčil som sa o jednej dôležitej veci - zdá sa, že silný emocionálny náboj spravá, alebo je základom veľkej časti etnického správania..." (s.XI).

Osobné problémy týkajúce sa hodnoty, dôstojnosti a sebaúctu obsiahnuté vo fakte príslušnosti k menšine a spoločne pre všetkých ľudí v tej istej situácii sú bezpochyby dôležitou zložkou tohto silného "emocionálneho náboja". Niektoré sú definované "sociálnu identitu" jednotlivcov ako vytváranú tým aspektami ich sebaobjazu a jeho hodnotenia, ktoré odvodzujú od členstva vo významných pre nich sociálnych skupinách; väča zo tohto sebaobjazu a s ním spätých hodnôt odvodených z porovnávaní s inými skupinami, ktoré sa vyskytujú v sociálnom prostredí. Tieto porovnávania sú mäkkedové "neutrálné". Dotýkajú sa "citlivej struny", ktorá odráža minulosť, prítomnosť a možnú budúcnosť "menejčenosť". Nie je teda prekvapujúce, ak sa zdvihnú emócie a väčšie brániace právo človeka mať a uchovať si toľko sebaúctu, kofás ma každý iný muž alebo žena.

Ako sme sa už opýtali: čo s tým môžu menšiny urobiť? Jedna z obvyklých odpovedí pre niektorých z ich členov je asimilácia s väčšinou kedykoľvek je to len možné. Asimilácia podľa Simsona (1968)

"...je proces, pri ktorom v rámci života väčšej komunity vstupujú do vzájomných vzťahov ľudia rôzneho etnického a rasového pôvodu bez ohľadu na ich obmedzenia. Väčšie tam, kde sú spolu predstaviteľia rôznych rasových a kultúrnych skupín, budú určiti

jednotlivci s podriadeným statusom (bez ohľadu na to, či tvoria početnú menšinu) asimilovať. Úplná asimilácia by znamenala, že by sa nezachovali žiadne odelené sociálne štruktúry založené na rasových alebo etnických pojmovach" (s.438).

Z psychologického aj sociálneho hľadiska existuje veľa variantov tohto procesu. Z psychologického hľadiska možno rozlísiť prinájmenosť štýri druhy asimilácie. Prvý, ktorý nepredstavuje nijaké zvláštne problémy pre asimilujúcich sa jednotlivcov, je, keď neexistujú prekážky sociálnej mobility zo strany ani jednej zo zainteresovaných skupín. Kedykoľvek však toto nastane (ako to bolo napríklad u niektorých pristávajaleckých etnických skupín v USA), menšina ako taká skôr či neskôr prestane existovať. Toto je psychologicke splnutej, pri ktorom sa sice môže uchovať a z času na čas pripomínať rozlišujúce pomenovanie, stratilo však väčšiu charakteristiku vymezujúcich menšinu tak psychologicky ako sociálne. Individuálna asimilácia sa teda stáva asimiláciou sociálnej skupiny ako celku. Je to prípad, o ktorom Simpson hovorí ako o zmiznutí "samostatných sociálnych štruktúr założených na rase alebo etniku".

Druhý typ asimilácie prináša viac ťažkosti pre asimilujúceho sa jednotlivcu. Ide o prípad, keď ľudia, ktorí prešli z jednej skupiny do druhej, nie sú plne akceptovaní väčšinou, hoci žijú v svojom novom prostredí mnohých smeroch dobre a "bez obmedzení". Paradoxne sú pokladaní stále za dôležité zosobnenie nepriznávnych charakteristik pripísaných ich skupine a zároveň podľa "výnimky" z toho všeobecného pravidla. Klasický príklad takéto situácie predstavujú v čase od konca devätnásťteho storočia až do nedávna niektoré európske krajiny so silnou tradiciou antisemitizmu. Napriek tomu sa mnohým Židom podarilo prelomiť bariéru predstavovania a diskriminácie a niektorí dosiahli dokonca veľmi vysoké postavenie vo "vonkajšej" spoločnosti. Ale to, že niektorí jednotlivci prelomili bariéry, nepomohlo prelomiť bariéry skupiny ako celku, ani to neodstránilo značne rozšírené predsydky. Dramatickým prípadom tejto dvojznačnosti bolo Dreyfusova aféra vo Francúzsku na prelome storočí. Pre viedenského novinára Herzla, jedného zo zakladateľov sionizmu, to bol jeden z rozhodujúcich medzníkov pri hľadaní alternatívnych riešení pre židovské menšiny v Európe.

Dreyfus bol pravdepodobne dobrým príkladom psychologických problémov vyskytujúcich sa pri tomto druhu asimilácie. Uplne sa stotožnil s väčšinou ako Francúz a dôstojník armády, pričom sa neodlišoval od ostatných Francúzov. O niečo neskôr nemecko-židovský priemyselník a štátnik Rathenau (zavraždený právovým nacionalistom v roku 1922, v čase keď bol ministrom zahraničných vecí) napísal, približne dvadsať rokov pred nástupom Hitlera k moci: "...to, čo robi byvalým vládcami, čo dovoluje niekoľkým schopným potlačiť mnohých, je nebojácnosť a húzovatosť a tistejšia duša; a neexistuje nijaký spôsob ako uchovať tieto prednosti v časoch nudnej nečistoty alebo ako ochrániť vzniesenejšiu krv proti zmiešavaniu... Taktôm zmrá svojím najvznešenejším rasovým bohatstvom..." (ako napísal James Joll v T. L. S., 25. 8. 1978).

Nebudem tu špekulovali o potenciálnych emocionálnych problémoch Dreyfusa alebo Rathenau, ktoré spôsobili ich úplné prílnutie k novej väčšinovej identite. Je však na mieste predpokladať, že pokial' je podriadená menšina chápána iným (a niekedy aj zvnútora) ako prirodzené odlišná a samostatná, tak asimilácia aj keď sa jej nekladá mnohé obmedzenia - pravdepodobne vytvára osobné konflikty a ťažkosti. Jeden z dobre známych dôsledkov je opäťovné priklenenie sa k prijímaniu väčšinového pociťujúceho pohľadu na menšinu; a to je snáď ďalšia príčina časti židovskej "sebanenávsti", o ktorej sme hovorili v predchádzajúcej časti. Môžeme uviest' drastickejši

priklad, keď niektorí väzni z rôznych etnických alebo národných skupín v koncentračných táboroch počas druhej svetovej vojny prijali postoje, hodnoty a správanie svojich väzniteľov.

Dôležitejšie z hľadiska širších zovšeobecnení o sociálnej psychológii menšín je to, že pokial' existujú zjavné predsydky a diskriminácie, asimilácia niekoľkých nerieši problem mnohých. Pre tých, ktorí sú podarilo asimilovať, nie je ľahké nájsť kompromis medzi prijatím a odmietaním svojho menejčenosťného statusu ako člena menšiny. Odmietať, pretože sa pokúsili nechať za seba aspoň niektoré zo rozlišujúcich znakov svojej "menejčenosťi", prijať, pretože to často musia robiť vytváraním a zdôrazňovaním psychologickej vzdialenosťi medzi sebou a ostatnými členmi svojej predchádzajúcej skupiny. Je potrebné znova zdôrazniť, že tento druh kompromisu je zložitý a plný možných osobných konfliktov len vtedy, keď sú pootovené len malé dverka na prechádzanie z jednej skupiny do druhej, keď väčšina členov podriadenej skupiny je pevne pripútaná na svojom mieste a keď existujúce predsydky a diskriminácia nie sú výrazne ovplyvnené existenciou niekoľkých "výnimiek", ktoré sa často chápajú len ako určitú "potvrdenie pravidla". Tieto osobné konflikty spôsobia, že francúzska koloniálna politika selektívnej kultúrnej asimilácie začala na prísnych kritériach rozhodovať o tom, ktorí členovia pôvodnej populácie by mohli byť považovaní za viac či menej francúzskych, sa ukázala byť práve základom nespokojnosti a revolty tých, ktorí v skúškach uspeli. Jedným z najznámejších príkladov bol Frantz Fanon; podobne Aimé Césaire, bánsik z Martinique a Leopold Senghor, tiež bánsik a neskorší prezident Senegalu, ktorí obaja prišli s myšlienkom čiernošťa (négritude) ako pozitívnej koncepcie čiernoškej identity.

Tretí druh asimilácie prináša podobné problémy, tieto sú však ostrejšie vďaka tomu, že asimilácia je "nelegitimá". V prípade Dreyfusa, Rathenaua, Fanona, Césairea alebo Senghora všetci vedeli, že boli židia alebo černosi. Zatajili vlastný pôvod preto, aby človek "prešiel", je však niečo celkom iné. Nevinné prejavy toho sú dosť časté v krajinách ako Británia alebo USA, kde zmena mena nepredstavuje veľký právny problém a často sa tak človek zbavi ťažkosti súvisiacich s tým, že sa narodil v cudzine alebo že je čudzieho pôvodu. Aj v Anglicku bolo obdobie, kedy lekár menom Goldsmith mohol ľahšie získať svoje práve zamestnanie v nemocnici ako iný s menom Goldsmith. To isté platilo napr. pre niektoré banky a niektoré z "exkluzívnejších" veľkých obchodných stredísk. Je však celkom iné, keď je "prechod" nelegálny ako v Južnej Afrike alebo v nacistickom Nemecku alebo znamená úplne a veľmi starostlivé utajovanie vlastného pôvodu, ktoré je u černochov svetlej pleti v USA.

"Nelegitime" formy asimilácie vedú k identifikácii sa s novou skupinou a k odmietaniu starej, čo býva niekedy dokonca silnejšie ako v mnohých prípadoch "legitimnej" asimilácie. Paradoxne sa to môže vyskytnúť aj vtedy, keď asimilácia prebieha v opačnom smere - od väčšiny k menšine. Arthur Miller v románe *Focus* (Ohnisko) napisanom začiatkom štyridsiatych rokov vytvoril prekrásne analyzovaný fiktívny príbeh a americký novinár J.H. Griffin ho doplnil reálnymi skúsenosťami v knihe *Black Like Me* (Čierny ako ja) (1962). Hrdina Millera príbehu je výrazne antisemitsky nalaodený priemerný Američan, ktorý musí začať nosiť okuliare, pretože mu slabne zrak. To spôsobi, že vyzera ako Žid. Zistí, že nie je možné presviedcovať každého okolo seba, že dozera neboli v barančej koži, teda Židom, ktorý úspešne "prešiel". V dôsledku toho sa celý jeho život zmenil, pri mnohých zo svojich základných každodenných aktivít sa stretáva s diskrimináciou a nejaký čas márne bojuje vyzložiť sa za nevinného. Nakoniec sa vzdá a vedome sa rozhodne pre silnú

židovskú identifikáciu. Prirodzené Miller ako umelec si mohol dovoliť rozvíniť tento príbeh aj napriek istým nepresnosťiam. Ale jeho ďalšia analýza vyznieva pravdivo a potvrdzuje ju príbeh Griffina, ktorý sa nechkal chemicky stmatiť počútku, aby videl z druhej strany barikády, čo znamenalo čítiť sa čiernym v štate na Jahu koncom päťdesiatych rokov. Postoje, ktoré vyplynuli z jeho skúsenosti, sa veľmi nelíšili od tých, ktoré opísal Miller.

Pokial' ide o obvyklejšie formy "nelegitimej" asimilácie, môžeme zhŕnuť: hrozby a nebezpečenstvá nových form života s novou identitou nepochybne ovplyvňujú posteje tých, ktorí sú podarilo "prejsť" a ktorí neustále čelia nebezpečenstvu, že budú odhalení. Jeden z preventívnych krokov, ktorý môžu urobiť, je proklamovať svoj odpor k "podradnej" menšine. Nie je ľahké uviesť takúto schému do pohybu. Glynnis Breckwellová v práve ukončenej experimentálnej štúdie ("čiernoro" bude publikovaná) uskutočnenej v dievčenskej triede zariadila, že sa vytvorili dve skupiny s odlišným statusom. Priradenie k vyššiemu alebo nižšiemu statusu bolo založené na výkone v celkom jednoduchej ulohe. Aby sa človek ocitol vo "vyššej" skupine, bolo možné aj podvádať. "Nelegitimi" členovia vyššej skupiny preukázali v niektorých z ďalších testov výraznejšie rozlišovanie v prospech tejto skupiny než jej legítimí členovia. Treba dúfať, že výskum prečasťovatkov posúví až účinotvorný výhľad zájtkov: bola zachovaná úplná anonymita, ale pri ďalšej diskusii sa účely a závery štúdie účastníkom starostivo objasnili.

Štvrtý typ asimilácie sa tak veľmi liší od tých, o ktorých sme doteraz hovorili, že snáď ani nie je vhodné označovať ho tým istým pojmom. Niektorí sociológovia ho nazývajú "akomodáciu" a John Turner (1975) rozoberal jeho sociálnopsychologicke aspekty v pojmovech toho, čo nazval "sociálne súťaženie". Tu sa obvykle neobjavujú nejednoznačnosti a konflikty simultánneho prijímania a odmietania menejčenosťného statusu pritom v druhej a tretej forme asimilácie, o ktorých sme práve uvažovali. "Akomodácia" alebo "sociálne súťaženie" sú založené na pokusoch menšiny udržať si svoju vlastnú identitu a samostatnosť, a zároveň sa vyrávňať väčšine v dosahovaní cieľov a tých znakoch úcty, ktoré sú všeobecne spoločnosťou. Existujú spravidla dve dôležité podmienky, pričom jedna alebo obe su nevyhnutné na objavenie sa "sociálneho súťaženia". Prvou je, že doterajšia úspešná asimilácia niektorých jednotlivých príslušníkov menšiny neovplyvnila (nezáda sa, že by ovplyvnila) všeobecnú menejčenosť status menšiny a prevažujúce negatívne postoje k nej. Druhou je, že u menšiny existujú silne odlišné kultúrne normy a tradície, ktorých sa mnohí alebo väčšina jej členov sú ochotní vziať. Prvá z týchto podmienok nemôže zostať nadľahčie bez vztahu k pokusu naplniť v rámci minority aj druhú; neskôr sa vrátíme k diskusii o niektorých formách tohto vziaťa. Z psychologickej hľadiska ich spoločnými prvками sú, opäť raz, pokusy vytvoriť alebo uchovať sa sebaúctu s príslušnosťou k sociálnej skupine, ktorou sa nedostáva patrná úcta od druhých; a snaha dosiahnuť ju čiastočne, takým porovnávaniami s ostatnými, ktoré nebudú nepríazlivé podľa kritérií všeobecne oceňovaných všetkými skupinami v spoločnosti.

Vývoj sociálneho hnutia černochov v USA od druhej svetovej vojny je príkladom súčasného pôsobenia niekoľkých procesov. Niektorí vodcov Národnej asociácie zlepšenia postavenia farebných (National Association for the Advancement of Coloured People) boli presvedčení, že cesta vpred je v asimilácii čo najväčšieho možného počtu černochov v širšej spoločnosti, čo by napokonie viedlo k tomu, že označenie "čiermy" sa stane viac menej nedôležitým v súvislosti so statusom alebo sociálnym obrazom človeka. Hoci je nepochybne, že za posledných príbližne tridsať rokov tento spôsob integrácie zaznamenal, spoločensky aj psy-

chologický, veľký krok vpred: je tiež pravda, že nikako nevymizí predstupy, diskriminácia a rozdiely v postavení a príležitostiach. Dôležitým aspektom bojových černošských hnutí v šestdesiatych rokoch bolo nové potvrzovanie čiernejšej identity ktoré sa najlepšie vyjadruje známym sloganom: "Čierne je krásne". Je to uistene, že černošská menšina sa nemusí usilovať podobať sa ostatným, aby si za to "vyslúžila" odmenu alebo rovnaké ekonomicke a sociálne príležitosti a možnosti.

Naopak, kladie sa dôraz na samostatnú kultúrnu identitu, tradicie a korenc, čo našlo svoje najznámejšie vyjadrenie v románe Alexa Haleyho a podľa neho natočenom televíznom filme. Existuje tu odmietanie určitých hodnotiacich súdov, ktoré až doteraz menšina bezvýhradne prijímala. Platí to o negatívnom kultúrnom význame čiernosti. Už nejde len o to, že mal čiernu kožu neprekáza a v rámci skutočne slobodnej ľudskej interakcie by sa malo na to zabudnúť. Deklarovaným cieľom nie je neutralizovať tieto tradičné a hlboko všeobecne hodnotiacie úsudky, ale obrátiť ich naruby.

Ináč povedané, toto je hnutie za "rovnocennosť" v odlišnosti"; hoci by z mnohých zjavných dôvodov bolo veľmi zavádzajúce myšliť si, že to je to isté ako podobný slogan juhoafričkého apartheidu. Základom tohto typu sociálneho hnutia (v súčasnosti existuje mnoho jeho príkladov medzi menšinami na celom svete) sú určité psychologicke otázky, ktoré si vyžadujú ďalšiu diskusiu.

Predtým sme uviedli, že "sociálne sú'aženie" je založené na cieľoch menšiny dosiahnuť rovnosť s väčšinou; ale ináč ostávajú ciele menšiny odlišné. Ako sme videli, niekedy, napr. u čiernych Američanov, vzniká takýto druh hnutia, teda keď pokusy dosiahnuť priamu integráciu do ňiričej spoločnosti sú niektorými vnímané ako neúspešné. To známená, že v očiach niektorých ľudí viac-menej zmizí očakávanie alebo nádej, že existuje možnosť integrovať sa ako jednotlivci a len na základe individuálnych akcií. Zostávajúca alternatíva tak na zmenení súčasnej "objektívnej" sociálnej situácie skupiny ako aj na zachovanie alebo znovuziskanie jej sebaúty je v tom, že budú konáť istým spôsobom nie ako jednotlivci, ale ako členovia samostatnej a odlišnej skupiny. Beryl Gerberová uskutočnila pred niekoľkými rokmi výskum postojov afrických školákov v Sowete, čiernoškom predmestí Johannesburgu, kde boli nedávno veľmi väčšinou nepokojo. Jedna z úloh, ktorú mali deti splniť, bolo napiisať svoj "budúci životopis".

Ako uvádzá Gerberová, v mnohých z týchto životopisov bola osobná budúcnosť tesne späť s budúcnosťou Afričanov ako celku, s budúcimi osobnými rozhotnutiami a konaním, ktoré nie sú až tak zamierané na dosiahnutie "individuálneho úspechu ako na to, urobti niečo ako člen skupiny, pre skupinu ako celok."

Postoje k prítomnosti a budúcnosti, založené viac na skupinovej príslušnosti ako na individuálnych motívach a ašpiráciách, sa diametralne odlišujú od tých, ktoré sú základom pokusov o individuálnu asimiláciu. Vyplýva z nich, že popri dosiahnutiu nejakých formy rovnováhy, musí byť vyvinuté úsilie, aby sa vymazal, modifikoval alebo prevrátil naopak tradičný negatívny hodnotiaci význam zvláštnych charakteristík menšín. Sociálne sú'aženie o rovnocennosť je pokusom zmeniť postavenie skupiny v rámci určitých hodnotových dimenzií, ktoré sú všeobecne prijímané spoločnosťou ako celkom. Pri súčasných pokusoch dosiahnuť dôstojnú a prijateľnú formu samostatnosti alebo odlišnosti problém nie je v zmene pozicie skupiny v rámci už prijatého systému hodnot, ale v zmene samotných hodnot. Musíme teraz obrátiť pozornosť na tento druhý aspekt hesla "rovnocenni, ale odlišní".

V súčasnosti existujú značné množstvo dôkazov (pozri napr. Lemaire, 1974, 1978), že získať istú formu jasného odlišenia sa od ostatných, tvori doležitú zložku úvalu ľudu o svojej osobnej hodnote a sebaúcte. Platí to pre mnohov povelania, pochopiteľne, zvlášť zreteľným sa to stáva vtedy, keď sa jednotlivci alebo malé skupiny ľudi venujú tvorbe originálnych produktov ľudskej snaženia, napr. v umení alebo vede. Sú'aženie vedcov o prvenstvo pri objavoch (ako to napr. opisal Watson v *The double helix* [Dvojité spirála], 1968) nevysvetluje sa len v pojmom nádeje na zbieranie odmien a pôct, ktoré môžu očakávať vŕťaz. By tvarivý znamená byť odlišný. Mnoho maliarov a skladateľov dlhé roky znášali ľažkost, výsmech, nepríateľstvo alebo verejný nezáujem, aby bránili svoje právo či povinnosť prekonáť všeobecne prijímané formy. Odlišenie od ostatných je zároveň, podľa definicie, porovnanie s ostatnými. Vytvorenie niečoho nového nie je možné, kým tu nie je niečo staré, čo slúži ako kritérium na vznik odlišného. Táto silná tendencia odlišiť sa nepochybne občas viedla, vo vede aj "blázničnej" kultúre, k vzniku bezcenných nápadov, ktorých jedinou zaznamenanou charakteristikou je ich "hodnota šokovať", ich schopnosť javiť sa výrazne odlišným od predošlého. Ta istá tendencia niekedy viedie tiež k pokusom snaživých inovátorov zvelebovať a nadadsadzovať malé alebo nepodstatné rozdiely medzi tým, čo robia oni a čo už urobili iní.

Či už je odlišenie kreatívne alebo nie, ide o príklady procesu sociálneho porovnávania, na ktorom, ako sme už povedali, musí byť založená väčšina pokusov vytvoriť, dosiahnuť, zachovať alebo uchraňať pozitívne sebachápanie, uspokojivý sebaobraz. Platí to tak pre sociálne skupiny ako aj pre jednotlivcov. V prípade menších môže teda "sociálna tvorivosť" nadobúdať množstvo foriem. Pre skupiny, ktorí si želajú zostať (alebo stať sa) samostatné a aj získať rovnosť, vytvorenie nových foriem porovnávania sa s majoritou bude tesne súvisieť so sociálnym sú'ažením, o ktorom sme už hovorili. Niekedy, keď priame sociálne sú'aženie nie je možné alebo je veľmi ľažké, sociálna kreativita tohto druha sa môže stať na istý čas kompenzujucou aktivitou, pokusom zachovať si určitú integritu prostredkami, ktoré jediné ostatí dostupné.

V podstate existujú dve hlavné formy sociálnej kreativity menšín. Hoci v "reálnom živote" sa často objavujú spolu, v prípade našej diskusie užitočne rozlíšiť ich. Prvá známená pokúsiť sa prehodnotiť existujúcu skupinu charakteristik, ktoré sú nepríaznivo vnímané často tak vnutri ako aj vonku skupiny. Ako príklad toho sme už videli "Čierne je krásne". Druhá, známená vytvárať v mimulosti skupiny nejaké z jej starých tradícií alebo samostatných znakov, ozviť ich a dať im nový pozitívny význam. Obmenou toho môže byť aj vytvorenie nejakých nových skupinových charakteristik, ktoré nadobudnú pozitívne hodnoty prostredníctvom sociálneho konania alebo prostredníctvom pokusu vytvoriť nové postoje.

Existuje mnoho príkladov pre každú z týchto foriem snahy o dosiahnutie novej skupinovej odlišnosti. Silný emocionálny náboj často sprevádzá hnutia za znovuustanovenie rovnocenného alebo vysokého statusu pre samostatný jazyk etnickej menšiny. Národný jazyk sa ľahko stáva jedným z hlavných symbolov dôstojnej samostatnosti, pozitívneho sebadefinovania sa (bližšie pozri Giles, 1977 a 1978). To sa stalo v Belgicku, v Quebecu, v Baskicku, v prevažne nemeckom švajčiarskom kantone s francúzsky horívacou menšinou, ktorá bojuje za odtrhnutie. Bola to aj dôležitá súčasť viacerých národných hnutí v strednej a východnej Európe v 19. storočí, ktoré čeliли pokusom o kultúrnu rusifikáciu alebo germanizáciu zo strany sú vládnucich v Petrohrade, vo Viedni alebo v Berline. V prípadoch, keď to vedie k všeobecnemu prijatiu bilingvizmu (úradnému aj verejnostou),

pričom, keď niektorí väzni z rôznych etnických alebo národných skupín v koncentračných táborech počas druhej svetovej vojny prijali postoje, hodnoty a správanej svojich väznenie.

Dôležitejšie je hľadiska širších zovšeobecnení o sociálnej psychológii menšín je to, že pokiaľ existujú zjavné predstupy a diskriminácie, asimilácia niekoľkých nerrieš problém mnohých. Pre tých, ktorí sú sa podarilo asimilovať, nie je ľahké najst' kompromis medzi prijatím a odmietaním svojho menejceného statusu ako členov menšiny. Odmietať, pretiaže sa pokúsili nechat' za sebou aspoň niektoré z rozlišujúcich znakov svojej "menejcennosti", prijať, pretože to často musia robiť vytváraniam a zdôrazňovaním psychologickej vzdialenosť medzi sebou a ostatnými členmi svojej predchádzajúcej skupiny. Je potrebné znova zdôrazniť, že tento druh kompromisu je zložitý a plný možných osobných konfliktov len vtedy, keď sú pootvorené len malé dvierka na prechádzanie z jednej skupiny do druhej, keď väčšina členov podriadenej skupiny je pevne pripútaná na svojom mieste a keď existujúce predstupy a diskriminácia nie sú výrazne ovplyvnené existenciou niekoľkých "výnimiek", ktoré sa často chápnu len ako určité "potvrdenie pravidla". Tieto osobné konflikty spôsobili, že francúzska kolonialná politika selektívnej kultúrnej asimilácie založená na prisných kritériach rozhodovania o tom, ktorí členovia pôvodnej populácie by mohli byť považovaní za viac či menej francúzskych, sa ukázala byť práve základom nespokojnosti a revolty tých, ktorí v skúškach uspeli. Jedným z najznámejších príkladov bol Frantz Fanon; podobne Aimé Césaire, básnik z Martinique a Leopold Senghor, tiež básnik a neskorší prezident Senegalu, ktorí obaja prišli s myšlienou čiernosti (négritude) ako pozitívnej konceptie čiernejšej identity.

Tretí druh asimilácie prináša podobné problémy, tieto sú však ostrejšie vďaka tomu, že asimilácia je "nelegitimná". V prípade Dreyfusa, Rathenaua, Fanona, Césaire alebo Senghora všetci vedeli, že boli židia alebo černosi. Zatajili vlastný pôvod pre to, aby ľudov "prešiel", je však niečo celkom iné. Nevinné prejavy toho sú dosť časté v krajinách ako Británia alebo USA, kde zmena mena nepredstavuje veľký právny problém a často sa tak ľudov zberá ľažkostí súvisiacich s tým, že sa narodil v cudzine alebo že je cudzineho pôvodu. Aj v Anglicku bolo obdobie, kedy lekár menom Goldsmith mohol ľahšie získať svoje práve zamestnanie v nemocnici ako iný s menom Goldsmith. To isté platilo napr. pre niektoré banky a niektoré z "exkluzívnejších" veľkých obchodných stredísk. Je však celkom iné, keď je "prechod" nelegálny ako v Južnej Afrike alebo v nacistickom Nemecku alebo toho môže byť aj vytvorenie nejakých nových skupinových charakteristik, ktoré nadobudnú pozitívne hodnoty prostredníctvom sociálneho konania alebo prostredníctvom pokusu vytvoriť nové postoje.

"Nelegitimne" formy asimilácie vedú k identifikácii sa s novou skupinou a odmietaniu starej, čo býva niekedy dokonca silnejšie ako v mnohých prípadoch "legitimnej" asimilácie. Paradoxne sa to môže vyskytnúť aj vtedy, keď asimilácia prebieha v opačnom smere - od väčšiny menšiny. Arthur Miller v románe *Focus* (Ohnisko) napisanom začiatkom štyridsaťročok vytvoril prekrásne analyzovaný fiktívny príbeh a americký novinár J.H. Griffin ho doplnil reálnymi skúsenosťami v knihe *Black Like Me* (Čierne ako ja) (1962). Hrdina Millerovo príbehu je výrazne antisemitský náladený priesmerne Američan, ktorý musí začať nosiť okuliare, pretože mu slabne zrak. To spôsobi, že vyzerá ako Žid. Zistí, že nie je možné presvedčiť každého okolo seba, že doteraz nebol vlkom v barančej koži, teda Židom, ktorý úspešne "prešiel". V dôsledku toho sa celý jeho život zmenil, pri mnohých zo svojich základných každodenných aktívstiev sa stretáva s diskrimináciou a nejaký čas marnie bojuje vytvárať sa za nevinného. Nakoniec sa vzdá a vedoma s rozohnanou pre silnú

židovsku identifikáciu. Prirodzené Miller ako umelec si mohol dovoliť rovinnu tento príbeh aj napriek istým nepresnostiam. Ale jeho ďalšia analýza vyznieva pravdivo a potvrdzuje ju príbeh Griffina, ktorý si nechal chemicky stmatiť pokozku, aby videl z druhej strany barikády, čo znamenalo *citti su ciernym* v štáte na Jahu koncom päťdesiatych rokov. Postoje, ktoré vyplynuli z jeho skúseností, sa veľmi nelíšili od tých, ktoré opísal Miller.

Pokiaľ ide o obvyklejšie formy "nelegitimnej" asimilácie, môžeme zhrnúť: hrozby a nebezpečenstvá nových form života s novou identitou nepochybne ovplyvňujú postoje tých, ktorí sa podarilo "prejsť" a ktorí neustále cieľa nebezpečenstvu, že budú odhalení. Jeden z preventívnych krokov, ktoré môžu urobiť, je proklamovať svoj odpor k "podľadnej" menšine. Nie je ľahké uviesť takúto schému do pohybu. Glynnis Breakwellová v práve ukončenej experimentálnej štúdie (čoskoro bude publikovaná) uskutočnené v dievčenskej triede zariadila, že sa vytvorili dve skupiny s odlišným statusom. Priaďenie k výšiemu alebo nižšiemu statusu bolo založené na výkone v celkom jednoduchej úlohe. Aby sa človek, ocitol vo "výšej" skupine, bol možné aj podvádzať. "Nelegitimní" členovia výšej skupiny preukázali v niektorých z ďalších testov výraznejšie rozlišenie v prospech tejto skupiny než jej legitímní členovia. Treba dodať, že výskum pre účastníkov poslúžil aj ako užitočný výchovný zájazdok: bola zachovaná úplná anonymita, ale pri ďalšej diskusii sa učeli a závery štúdie účastníkom starostlivo objasnili.

Štvrtý typ asimilácie sa tak veľmi liší od tých, o ktorých sme doteraz hovorili, že snáď ani nie je vhodné označovať ho tým istým pojmom. Niektorí sociológovia ho nazývajú "akomodáciu" a John Turner (1975) rozoberal jeho sociálnopsychologicke aspekty v pojoch toho, čo nazval "sociálne sú'aženie". Tu sa obvykle neobjavujú nejednoznačnosti a konflikty simultánnej prijímania a odmietania menšinového statusu pritomné v druhej a tretej forme asimilácie, o ktorých sme práve uvažovali. "Akomodácia" alebo "sociálne sú'aženie" sú založené na pokusoch menšín udržať si svoju vlastnú identitu a samostatnosť, a zároveň sa vyravnovať väčšine v dosahovaní ľudov a tých znakoch úcty, ktoré sú všeobecne spoločnosťou. Existujú spravidla dve dôležité podmienky, pričom jedna alebo obe sú nevyhnutné na objavenie sa "sociálneho sú'aženia". Prvou je, že doterajšia úspešná asimilácia niektorých jednotlivých príslušníkov menšiny neovplyvnila (nezdá sa, že by ovplyvnila) všeobecne menejcený status menšiny a prevažujúce negatívne postoje k nej. Druhou je, že u menšiny existujú silné odlišné kultúrne normy a tradície, ktorých sa mnohí alebo väčšina jej členov sú ochotní vziať. Prvá z týchto podmienok nemôže zostať nadľho bez vztahu ku pokusom naplniť v rámci minorítaj aj druhý: neskôr sa vrátim k diskusii o niektorých formách tohto vztahu. Z psychologickej hľadiska ich spoločnými prvками sú, opäť raz, pokusy vytvoriť alebo uchovať si sebaúctu spojený s príslušnosťou k sociálnej skupine, ktoré sa nedostávajú patričná úcta od druhých; a snaha dosiahnuť ju častočne, takými počinmi ako konaním, ktoré nebudú nepríaznivo ovplyvniť viaceré menšiny s ostatnými, ktoré nebudú súčasťou skupiny.

Vývoj sociálneho hnutia černochov v USA od druhej svetovej vojny je príkladom súčasného pôsobenia niekoľkých procesov. Niektorí z vodcov Národnej asociácie zlepšenie postavenia farebných (National Association for the Advancement of Coloured People) boli presvedčení, že cesta vpred je v asimilácii čo najväčšieho možného počtu černochov v ňiričej spoločnosti, čo by nakoniec viedlo k tomu, že označenie "čierny" sa stane viac menej nedôležitým v súvislosti so statuom alebo sociálnym obrazom ľudov. Hoci je nepochybne, že za posledných približne tria rokov tento spôsob integrácie zaznamenal spoločensky aj psy-

chologicky, veľký krok vpred: je tiež pravda, že nijako nevymizí predstupy, diskriminácia a rozdiely v postavení a priležitostach. Dôležitým aspektom bojových černošských hnutí v šesťdesiatych rokoch bolo nové potvrzovanie černošskej identity ktoré sa najlepšie vyjadruje známym sloganom: "Čierne je krásne". Je to uistenie, že černošská menšina sa nemusí usilovať podobať sa ostatným, aby si za to "vyslúžila" odmenu alebo rovnaké ekonomickej a sociálnej priležitosti a možnosti.

Naopak, kladie sa dôraz na samostatnú kultúrnu identitu, tradicie a korene, čo našlo svoje najznámejšie vyjadrenie v románe Alexa Haleho a podľa neho natočenom televíznom filme. Existuje tu odmiestanie určitých hodnotiacich súdov, ktoré až doteraz menšina bezvýhradne prijímalia. Platí to o negativnom kultúrnom význame černošstva. Už nejde len o to, že mať čierne kožu neprekáza a v rámci skutočne slobodnej ľudskej interakcie by sa malo na to zabudnúť. Deklarovaným cieľom nie je neutralizovať tieto tradičné a hlboko vstupené hodnotacie úsudky, ale obrátiť ich naruby.

Ináč povedané, toto je hnutie za "rovnocennosť v odlišnosti"; hoci by z mnohých zjavných dôvodov bolo veľmi zavádzajúce myšľieť si, že to je to isté ako podobný slogan juhoafrického apartheidu. Základom tohto typu sociálneho hnutia (v súčasnosti existuje mnoho jeho príkladov medzi menšinami na celom svete) sú určité psychologicke otázky, ktoré si vyžiadujú ďalšiu diskusiu.

Predtým sme uviedli, že "sociálne súťaženie" je založené na cieľoch menšiny dosiahnutie "rovnosti" väčšinou; ale ináč ostávajú ciele menšiny odlišne. Ako sme videli, niekedy, napr. u čiernych Američanov, vznikla takýto druh hnutia, ktoré pokusy dosiahnutia priamu integráciu do širšej spoločnosti sú niektorými vnímané ako neúspešné. To znamená, že v očiach niektorých ľudí viac-menej zmizí očakávanie alebo nádej, že existuje možnosť integrovať sa *ako jednotlivci* a len na základe individuálnych akcií. Zostávajúca alternatíva tak na zmenenie súčasnej "objektívnej" sociálnej situácie skupiny ako aj na zachovanie alebo znovuzískanie jej sebaúčtu je v tom, že budú konáť istým spôsobom nie ako jednotlivci, ale ako členovia samostatnej a odlišnej skupiny. Beryl Gerberová uskutočnila pred niekoľkými rokmi výskum postojov afrických školákov v Sowete, černošskom predmetí Johannesburgu, kde boli nedávno veľmi vážne nepokoje. Jedna z úloh, ktorú mali deti splniť, bolo napišať svoj "budúci životopis".

Ako uvádzá Gerberová, v mnohých z týchto životopisov bola osobná budúcnosť tesne spätá s budúcnosťou Afričanov ako celku, s budúcimi osobnými rozhodnutiami a konaním, ktoré nie sú až tak zamerané na dosiahnutie individuálneho úspechu ako na to, urobiť niečo ako člen skupiny, pre skupinu ako celok.

Počtoje k prítomnosti a budúcnosti, založené viac na skupinovej príslušnosti ako na individuálnych motívach a aspiráciách, sa diametrárne odlišujú od tých, ktoré sú základom pokusov o individuálnu asimiláciu. Výplýva z nich, že popri dosiahnutí nejakej formy rovnováhy, musí byť vyvinuté úsilie, aby sa vymazal, modifikoval alebo prevrátil naopak tradičný negatívny hodnotiaci význam zvláštnych charakterísk menšiny. Sociálne súťaženie o rovnocennosť je pokusom zmeniť postavenie skupiny v rámci určitých hodnotových dimenzií, ktoré sú všeobecne prijímané spoločnosťou ako celkom. Pri súčasných pokusoch dosiahnutie dôstojnej a priateľnej formu samostatnosti alebo odlišnosti problém nie je v zmene pozícii skupiny v rámci už príjatého systému hodnôt, ale v zmene samotných hodnôt. Musíme teraz obrátiť pozornosť na tento druhý aspekt hľada "rovnocenní, ale odlišní".

V súčasnosti existuje značné množstvo dôkazov (pozri napr. Lemaine, 1974, 1978), že získať istú formu jasného odlišenia sa od ostatných, tvori dôležitú zložku úvah ľudu o svojej osobnej hodnote a sebaúcte. Platí to pre mnohé povolania, pochopiteľne, zvlášť zreteľnejšia sa to stava vtedy, keď sa jednotlivci alebo malé skupiny ľudi venujú tvorbe originálnych produktov ľudskej snaženia, napr. v umení alebo vede. Súťaženie vedcov o preverstvo pri objavoch (ako to napr. opísal Watson v *The double helix* [Dvojité špirála], 1968) nevyseptuje sa len v pojnoch nádeje na zbieranie odmen a pôct, ktoré môžu očakávať vďačnosť. Byť tvorivý znamená byť odlišný. Mnoho maliarov a dekorátorov dlhé roky znášali t'ažkosť, výsmech, nepríateľstvo alebo verejný nezáujem, aby bránili svoju právo či povinnosť prekonať všeobecne prijímané formy. Odlišenie od ostatných je zároveň, *podľa definície*, porovnanie s ostatnými. Vytvorenie niečoho *nového* nie je možné, kým tu nie je niečo *staré*, čo slúži ako kritérium na vznik odlišného. Táto silná tendencia odlišiť sa nepochybne občas viedla, vo vede a "bláznevej" kultúre, k vzniku beznemých nápadov, ktorých jedinou zaznamenáteľnou charakteristikou je ich "hodnota šokova", ich schopnosť javiť sa výrazne odlišným od predošlého. Tá istá tendencia niekedy vedie tiež k pokusu snaživých inovátorov zvelebovať a nadasovať malé alebo nepodstatné rozdiely medzi tým, čo robia oni a čo už urobili iní.

Či už je odlišenie kreatívne alebo nie, ide o príklady procesu sociálneho porovnávania, na ktorom, ako sme už povedali, musí byť založená väčšina pokusov vytvoriť, dosiahnuť, zachovať alebo uchraňať pozitívne sebachápanie, uspokojiť sebaobraz. Platí to tak pre sociálne skupiny ako aj pre jednotlivcov. V prípade menších môže táto "sociálna tvorivosť" nadobúdať množstvo foriem. Pre skupiny, ktoré si želajú *ostať* (alebo *stať sa*) samostatné a aj získať "rovnosť", vytvorenie *nových* foriem porovnávania sa s majoritou bude tesne súvisieť so sociálnym súťažením, o ktorom sme už hovorili. Niekedy, keď priame sociálne súťaženie nie je možné alebo je veľmi t'ažké, sociálna kreativita tohto druhu sa môže stať na istý čas kompenzujucou aktivity, pokusom zachoľovať sa určitú integratu prostredkami, ktoré jediné ostatí dostupné.

V podstate existujú dve hlavné formy sociálnej kreativity menšín. Hoci v "reálnom živote" sa často objavujú spolu, v prípade našej diskusie užitočné rozlišiť ich. Prvá znamená *pokusíť* sa prehodnotiť existujúcu skupinu charakteristik, ktoré sú nepríaznivo vnímané často tak vrátne ako aj zvonku skupiny. Ako príklad toho sme už videli "Čierne je krásne". Druhá, znamená *vyhľadať* v minulosti skupiny nejaké z jej starých tradícií alebo samostatných znakov, oživiť ich a dať im nový pozitívny význam. Obmenou toho môže byť aj *vytvorenie* nejakých nových skupinových charakterísk, ktoré nadobudnú pozitívne hodnoty prostredníctvom sociálneho konania alebo prostredníctvom pokusu vytvoriť nové postoje.

Existuje mnoho príkladov pre každú z týchto foriem snahy o dosiahnutie novej skupinovej odlišnosti. Silný emocionálny náboj často sprevádza hnutia za znovuustanovenie rovnocenného alebo vysokého statusu pre samostatnú jazyk etnickej menšiny. Národný jazyk sa ľahko stáva jedným z hlavných symbolov dôstojnej samostatnosti, pozitívneho sebadefinovania sa (blízko pozri Giles, 1977 a 1978). To sa stal v Belgicku, v Quebecu, v Baskejsku, v prevažne nemeckom Švajčiarskom kantóne s francúzsky hororiacou menšinou, ktorá bojuje za odtrhnutie. Bola to aj dôležitá súčasť viacerých národných hnutí v strednej a východnej Európe v 19. storočí, ktoré čeliли pokusom o kultúrnu rusifikáciu alebo germanizáciu zo strany sil vládnucích v Petrohrade, vo Viedni alebo Berline. V prípadoch, keď to vedie k všeobecnému prijatiu bilingvizmu (úradnému aj verejnou).

výsledky môžu byť občas trochu paradoxné. Vo frízskom regióne Holandska môže ľovek pri vstupe do niektorých obcí vidieť dve rovnaké tabuľky informujúce o názve obce; stáva sa totiž, že názov je ten istý po holandsky aj po frízsky. Pred niekoľkými rokmi v čase intenzívneho boja za sociálnu a kultúrnu rovnoprávnosť flámskeho jazyka s francúzskym v Belgicku bolie niekedy v Antwerpách ľahšie získať informácie, keď sa ľovek pýtal po anglicky ako po francúzsky, hoci bol dosť obvyklé, že francúzština odpovedajúco bolie oveľa lepšia ako jeho angličtina. Tieto anekdotické príklady odrážajú hlbšiu a závažnejšiu psychologickú skutočnosť: Ak sa neuvažuje o iných aspektoch len o "objektívnych" výhodách, sociálnych, politických alebo ekonomických, ktoré môžu vyplynúť zo znovuustanovenia vysokého alebo rovnocenného statusu jazyka etnickej menšiny, môže sa zanedbať rozdohujúca úloha jazyka ako jedného z najviditeľnejších a najsilnejších symbolov odlišnej identity. Rastúca prevaha francúzštiny v Quebecu (ktorá niekedy dokonca narúša oficiálnu politiku bilingvizmu) môže ľahko vytvoriť isté nové "objektívne" t'ažkosť na kontinente ovládanom prevážne iným jazykom; a separatistický tlak v provincii neustáva.

Tieto lingvistickej úvahy nás istým spôsobom vracajú späť k postujo "čierne je krásne". Pred časom som napisal:

"Samotné používanie termínu "čierni" v tomto teste, ktorý by len pred pár rokmi bol mal celkom odlišný význam, už svedčí o týchto zmenách. Staré interpretácie odlišnosti sú odmiestané; starým charakteristikám sa pripisujú nové významy čoosi odlišného ale rovnocenného či nadradenejšieho. Prikľadov je veľa: krásne černošské, afro-účesy, africká kultúrna minulosť a tradícia, posun černošskej hudby až "zábavy" k formé umenia, ktoré má hlboké korene v samostatnej kultúrnej tradícii... Zároveň sú často odmiestané staré pokusy, trochu viac sa podobajú ostatným ľuďom: krásne čierne dievčatá sú už viazne nevyrávňavá vlas, ani sa nepočívali rôzne spôsoby zosvetľovať farbu kože. Prizvuk, dialek, kymácanie tela, tanecný rytmus, zvláštnosti interpersonálnej komunikácie - toto všetko sa uchováva, zdôrazňuje a prehodnocuje" (1974, s. 83-84).

Zaujímavým aspektom uvedených prehodnocovaných atribútov je, že niektorí z nich neboli v minulosti vôlej negatívne hodnotené. Černošská hudba a tanec, ich atletické schopnosti dihdobovo boli súčasťou všeobecného stereotypu používaného vo vnútri aj mimo skupiny. Boli však vnímané ako celkovo nešívissiace so *vyššou* obrazu o černošoch; určitým subtilným spôsobom pravdepodobne pripisovali k všeobecnej stígne menejcenosť. Podobný jav sa objavuje pri antisemitizme. Ako Billig (1978) nedávno zdôraznil, v publikáciach Národného frontu (National Front - extrémistická pravicová nacionalistická organizácia - pozn. prekl.) existuje veľa príkladov, kde sa v súvislosti so Židmi hovoří o ich presvedčivých výkonoch, "inteligencii", schopnosti veľkej solidarity a sebaobetvania sa *atd.* To len slúži na zdôraznenie hrozivých varovanií pred ich sprisahaním na ovládanie sveta. Hodnotenia týkajúce sa všetkých predpokladaných atribútov menšiny nemožno správne pochopiť, ak o nich uvažujeme izolované. Ich sociálny a psychologickej význam sa prejaví len vtedy, keď sú zaradené do kontextu všeobecnej pojmovej a sociálnej kategórie, ktoréj sú súčasťou. Ich význam sa mení s kontextom. Tak možno vysvetliť, prečo dobre mienené úsilie predstaviť menšinovú skupinu ako obdarenu rôznymi "peknými" vlastnosťami je často neúspešné pri odstraňovaní predstuvodkov veci nej.

Pre druhú hlavnú formu hľadania pozitívnej odlišnosti možno nájsť niekoľko výrazných príkladov opäť v oblasti jazyka. Pokus o znovuozivenie welšského jazyka je rozhodujúcou zložkou welšského nacionálizmu. Ale snáď najdramatickejším príkladom v histórii je to, ako sa hebrejčina za obdobie nie viac ako tridsať

rokov stala jednoznačne prvým (a často jediným) jazykom pre vyše dva milióny ľudí. Opäť raz ľahké poukázať na konkrétnu potrebu spoločného jazyka v krajinie, do ktorej prichádzali ľudia z celej sveta a z mnohých kultúr v rozplátení jednej alebo dvoch generácií. Boli tu navyše spočiatku isté nezbyt, či má moderná hebrejčina nadľa používať svoje vlastné písma alebo použiť latinku. Druhé rozhodnutie by bolo bývalo ľahšie z mnohých dôvodov. Nakoniec boli využívať prvá alternatíva podopretá kultúrnou tradíciou a zároveň posilňujúca odlišnú novú identitu.

Etnické menšiny, u ktorých sa vyvinú nacionálne hnutia, majú obvykle možnosť podoprieť svoje požiadavky obrátením sa na minulosť. Jazyk je len jednou z týchto zreteľných tradícií vyhárajúcich sa z nedávnej či vzdialenej histórii. Požiadavka novej samostatnej jednoty v *tejto chvíli* sa môže vo vedomí ľudu stať oveľa účinnejšia, keď je podopretá ideom o existencii samostatnej jednoty v dávnej minulosti. Každé z týchto hnutí sa tak musí spoliehať na kombináciu mýtov, symbolov a historických skutočností, ktoré spolu pomáhajú zdôrazniť *odlišnosť* podstatu skupiny a jej právo pokračovať v tejto odlišnosti. V knihe *The Nationalization of the Masses* (Nacionalizácia mäs) historik George Mosse (1975) rozoberá to, čo označil ako "estetika politiky". Uvádzajúc príklad vývoja masového nacionálizmu v Nemecku v 19. a 20. storočí, o ktorom hovorí ako o "vzniku sekularného náboženstva", napisal: "Akto v každom náboženstve teológia sa vyjadruje prostredníctvom liturgie: festivaly, rity a symboly, ostávajú tie isté v neustále sa meniacom svete" (s. 16). V tom všetkom sa vnútorná jednota národného "skupiny" môže stať nerozlučne späť so svojimi *vrodenými a nemanetylými* rozdielmi od ostatných. V tomto bode je nacionálizmus spôsobilý prechádzať do rasizmu. Ale v prípade mnohých nacionálnych hnutí vznikajúcich vnútri etnických menšín k tomu nemusí dojsť a často ani nedochádza. Spolu s výtváraním a ožívovaním určitých symbolov, kultúrnych tradícií, spôsobov sociálneho správania sa posvätených reálne alebo myticky minulosťou nových stereotypov, zdôrazňujúcich rozdiely medzi vlastnou skupinou a ostatnými, môže sa posilniť samostatná identita skupiny silne odrážať v pocitoch a postojoch svojich členov. Ako sme už videli, tesne sa súvisi s obrazom, ktorý majú o svojej *osobej integrité*, dôstojnosti a hodnote.

Existujú však menšinové skupiny, ktoré v svojej minulosti toho nemôžu nájsť veľa v zmysle symbolov a tradícií samostatnej identity. Potom sa musia vytvoriť či posilniť a v súčasnosti prehodnotiť rozdiely od ostatných tak rýchlo, ako je to len možné. Hnutia za slobodu žien prešli určitým vývojom, ktorého podstatu možno vidieť v prevládajúcej potrebe vytvoriť pojmom *odlišnosť* ale rovnocennosť. V záciatku, keď viedúci linu určovali sufražetky, hlavnou myšlienkovou vztahu k mužom sa zdaľo byť "čokoľvek, čo dokáže uboriť", dokážem ja lepšie" (či príjmeniek takobre). Bola to teda celkom čistá forma "sociálnej súťažnosti" Johna Turnera, keď v dve skupiny snažia dosiahnuť tie isté ciele tým istými prostriedkami. Rastúca sofistikácia hnutia, zvlášť ako sa vyvíja po posledných príbližne desať rokoch, presunula dôraz k spojeniu sociálneho súťaženia s koncepciou odlišnosti do rovnosti (pori napr. Williams a Giles, 1978). V tomto súčasnom vývoji stále pretrváva presvedčenie, že existuje veľa povolení, ktoré môžu ženy vykonávať tak dobré ako muži, hoci sú z nich často vylúčené minulosťou až súčasnosťou diskrimináciou a to vo verejnosti zodpovedajúcimi prevládajúcimi postojmi čiastočne určenými spôsobmi socializácie našich detí.³

Existuje však tiež presvedčenie, že mnohé z vecí, ktoré ženy tradične robia, alebo len ony sú ich schopné realizovať, sú v spoločnosti znevážované alebo podhodnocované. Ide teda skôr o pokus prehodnotiť rozdiely, než úsilie podobať sa viac

"nadradených" skupine. Toto presvedčenie sa opiera o dôkazy (pozri Williams a Giles, 1978) psychologického spojenia medzi rastúcim počtom žien v istom povolaní a poklesom sociálneho statusu alebo prestíže tohto povolania.

Zaujímavý paralelu hľadania nových dimenzií rovnocenného porovnávania možno nájsť v poloexperimentálnych štúdiach francúzskeho sociálneho psychológa Gerarda Lemainea (pozri Lemaire et al., 1978). Medzi dvoma skupinami chlapcov v letnom tábore bola zorganizovaná súťaž v stavani chatiek. Jedna skupina však nedostala všetok stavebný materiál ako druhá. Obe skupiny si boli vedomé nerovnosti založenej na jasne nespravidlivom rozdelení prostriedkov medzi nimi. Potom "horšia" skupina urobila dve veci: po prvè, keď postavili horšiu chatku, urobili okolo nej malú záhradku. Po druhé, dali sa do ostrej diskusie s deťmi z druhej skupiny aj s dospelemy posudzovaťmi, aby dosiahli uznanie legitimnosti svojej práce. Ich argumenty boli asi takéto: sme ochotní uznať, že druhí postavili lepšiu chatku ako je naša, ale musíte rovnako uznať, že naša malá záhrada s plotom obklopujúca chatku je tiež jej súčasťou a podľa tohto kritéria porovnávania sme jasne lepsi.

Tento príklad obsahuje pre našu diskusiu aspoň tri dôležité závery. Po prvè, určite sociálne podmienky, ktoréh výsledkom je "meničenosť" skupiny, vedú k najazajnej sociálnej kreativite, k hľadanju nových konštruktívnych dimenzií sociálneho porovnávania. Po druhé, jeden z hlavných problémov, s ktorými sa pravdepodobne stretáva menšinová skupina pri tomto druhu kreativity, je ziskanie *legitimnosti* svojho úsilia. Legitimita má pre skupinu dve stránky. Prvá je, že novo vytvorené alebo novo hodnotené vlastnosti menšiny musia získať široké a pozitívne uznanie vnútri samotnej skupiny. Býva to často ľahké, pretože je ho možné dosiahnuť len vtedy, ak sa dajú prelomiť spomínané schémy prijímania svojej "meničenosť". Druhá podmienka, čo pravdepodobne byva ďalej ľahšia, je dosiahnuť od ostatných skupin legitimitu nových formov rovnosti. Popri konfliktoch objektívnych záujmov, ktoré tu často nevyhnutne existujú, platí, že pozitívne hodnotené "sociálna identita" väčšiny a jej jednotlivých členov už nezávisí od výsledkov nejakých sociálnych porovnávania, ako je to u zodpovedajúcich predstav menšiny. A sme napäť pri "my sme takí, aki sme, pretože oni nie sú takí, aki sme my", alebo takí dobrí ako my. Niektoré z cyklických zmien v módě odrážali potrebu "nadradených" skupín označiť svoju pretvárajúcu odlišnosť od druhých. Keď ti zdola začali napodobňovať určitý štýl alebo detaily odvetu jasne poukazujúce na "nadradený" status nositeľa, odohrali sa primerané zmeny (pozri Laver, 1964). Nanešťastie, sociálne zmeny hlbšieho dosahu nedajú sa tak ľahko vymyslieť ako zmeny v módě; preto niektoré z nových "výtvorov" menšia treba zastaviť, či odmietnuť ich platnosť skôr, než uspejú.

Nakoniec, po tretie, naša diskusia poukazuje na *nevyhnutosť* istých form súťaživých alebo konfliktívnych medzikupinových porovnávania a aktívnu vtedy, ak sú menšiny pripravené odmietnuť svoj podriadený status aj predstavy o svojich meničenosťach

vlastnostiach. Kým existujú zložité spoločnosti, nadaloj budú existovať odlišné sociálne skupiny. Ako sme videli, medzikupinové rozdiely ľahko nadobúdajú hodnotové významy, ktoré môžu mať veľkú osobnú dôležitosť pre tých, ktorí sú nepriaznivo zasiahanuti; ale uchovávanie a obrana určitých výsledkov týchto porovnávani sú súčasne dôležité aj pre tých, ktorí z nich ziskávajú pri utváraní svojho "sociálneho obrazu". Tento proces sa nepodobá nekoncom sile pôsobiacej na nepohnuteľny objekt, pretože ani sila niesie nekoncom, ani objekt nie je nepohnuteľny; sociálne situácie zriedka, ak vôbec, ho možno takto chápať. Zárodky konfliktu a napäťia sú vždy prítomné, ale pripisovať ich nejakým neurčito chápánym vrodeným ľudským tendenciam sociálnej "agresie" je vedecky povrehné a pochybné. Táto oblasť skúmania sa nezaobrábá náhodnými a neorganizovanými súborimi individualných agresii.

Nijaké ľahké riešenie nie je na dohľad. Je pravda, že rozlične sociálne skupiny sú schopné vyvodiť svoju sebauctu a integritu z rôzne zameraných vynikajúcich výkonov, ktoré nie sú priamo sútaživé. Ale, po prvè, tieto rozličné výkony sú často hodnotené, a to podľa svojej prestíže. Po druhé, sebauctu skupiny musí vychádzať z porovnávani s inými skupinami, vo vzťahu ku ktorým musí skupina dosiahnuť alebo udržiavať výhodné postavenie.

Tieto dôst pesimistické závery nezohľadňovali to, že medzi sociálnymi skupinami budú nevyhnutne pretrvať konflikty objektívnych záujmov. Ale snáď práve to je to, na čom paradoxne, môžeme stavať určité nádeje do budúcnosti. Zo súčasných podmienok vzájomnej závislosti vyplýva aj to, že mälo sociálnych konfliktov medzi skupinami môže mať podobu "nulového súčtu", teda že všetky zisky budú na jednej zo strán a všetky straty na druhej. V súčasných podmienkach vždy musí existovať určité rozdelenie rizikov a strát križom cez deliacu čiaru. V tom prípade môže byť užitočné v každej medzikupinovej situácii zvážiť, či ako by mohla každá skupina dosiahnuť, zachovať si alebo obrániť svoje životné záujmy, či záujmy, ktoré sú vnímané ako životné, takým spôsobom, aby to zároveň nepriaznivo neovplyvnilo sebauctu iných skupin. Musíme dôfať, že rastúca zložitosť a prepletenosť medzikupinových konfliktov povedie k progresívnomu odmiataniu jednoduchých riešení typu "všetko alebo nič" a hľadaniu riešení, ktoré sú výhodné pre všetky skupiny. Nic pochyb, že plánovanie musí zahrňať dve rozhodujúce oblasti ľudského snaženia: vzdelenie a sociálnu zmenu, ktorú treba dosiahnuť skutočne efektívnymi legislatívnymi, politickými, sociálnymi a ekonomickými programami. Nebude to ľahké a naivný optimizmus nepomôže, tak, ako nepomôžu ani dobré úmysly samotné, akokoľvek úprimne by boli. Je však zrejmé, že riešenia sociálnych a psychologických problémov, ktorími sme sa tu zaoberali, patria k najnáložnejším a najzákladnejším otázkam, ktoré bude treba riešiť vo veľmi veľkom počte krajín (bez ohľadu na "farbu" alebo politický systém) ešte skôr, než skončí toto storočie.

Poznámky

¹ Tento článok (nijako výnimco) vyšiel v The Times 6. septembra 1978: "Dnes bol políciou v Katerini, južne od Solúna obvinený z vraždy mladý britský autostopár ... Dvadsaťročný pán X., držiteľ britského pasu, pôvodom zo Srí Lanky žijúci v Birminghame, bol vzatý do vyšetrovacej výzby. Je obvinený zo zabitia jedného z dvoch Cigánov, ktorí napadli jeho spoľačníku... a slečnu Y., dvadsaťročnú, zo Solihullu v Birminghame, súčasne smerom na Solún. Zobrali ich dva Cigáni v malej dodávke... Briti boli donútení jedným z Cigánov s krátkou dvojhlavou puškou vystúpiť, zatiaľ čo druhý zaútočil na dievča." Srílančan a dva Cigáni sú ako takí identifikovaní. Pokiaľ ide o slečnu Y., ktorá súdcia podľa mena je členkom "väčšiny", žiadna ďalšia identifikácia, okrem jej pôvodu z Birminghamu, sme nevylepšili informovaní o jeho "pôvode". Nevieme, či dva Cigáni sú "držitelia pasov" gréckych (alebo iných). Zjavne je postačujúce vedieť, že sú to Cigáni. (Prehľad dôkazov a diskusií o takýchto novinových správach pozri Husband, 1977).

² Dobrý príklad používania sociálnej kategorizácie na redukciu kognitívnej zložitosti sociálneho prostredia poskytuje terénná práca sociálneho antropológa Clydea Mitchella (1970) ako sa uvádzá v knihe A. L. Epstein Ethos and Identity (1978). "Kategorizácia... je všeobecná reakcia v situácii, kde sú sociálne vzťahy prechodné a povrhné, ale zároveň sú početné a rozsiahle. Za takých okolností hľadajú ľudia prostriedky redukujúce zložitosť sociálnych vzťahov, zoči voči ktorým sú postaveni. Dosahujú to klasifikovaním ľudu okolo seba do obmedzeného počtu kategórií... Mitchell... ukázal ako Afričania boli schopní redukovať približne sto etnických skupín vyskytujúcich sa v mestskej populácii na malú skupinku kategórií. Taktôto sa stretávame v mestských Afričanov s modelom sociálnych vzťahov v jednom z jeho aspektov, s určitou celkovou "kognitívnu mapou", pomocou ktorej Afričan v meste nachádza svoju cestu cez bludisko vytvorené skutočnosťou, že priveľa z tých, s ktorými je v priamom či nepriamom kontakte, sú preňho úplní cudzinci" (s.10-11). (Rozsiahlejsiu diskusiú o sociálnom kategorizovaní pozri Tajfel, 1969, 1978).

³ Že je toto priame sociálne súťaženie stále úplne oprávnené, jasne dokazuje nová výskumná správa z USA (zhmatu v Newsletter of the Institute for Social Research, University of Michigan, Spring 1978): "V roku 1975 bola priemerná hodinová mzda bielych mužov o 36% vyššia ako u čiernych mužov, o 60% vyššia ako u bielych žien a o 78% vyššia ako u čiernych žien... Ale zistenia z panelovej štúdie príjmovej dynamiky jasne ukazujú, že ...priemerné rozdiely v ...kvalifikácii vysvetľujú menej než jednu tretinu rozdielov v príjmoch medzi bielymi mužmi a čiernymi ženami a menej než dve tretiny rozdielov medzi bielymi a čiernymi mužmi." Navyše "...rozdiely v tom, čo ekonomovia nazývajú 'priprutie k pracovnej sile' skutočne nevysvetľujú žiadnen z rozdielov príjmov medzi mužmi a ženami..." (s.7).